

care gândirea și practica ecologistă au încercat să reconfigureze studiul relațiilor internaționale pentru a se acorda mai multă atenție, pe termen lung, soartei planetei și diferitelor forme de viață care o populează.

Majoritatea autorilor se identifică cu una din perspectivele analizate în această carte, dar niciunul nu susține că o anumită teorie poate să rezolve numeroase probleme cu care sunt confrunțați teoreticienii relațiilor internaționale. Apreciem toate abordările care sunt prezentate în continuare și considerăm că implicarea din „interior” la nivelul oricărei perspective teoretice este deosebit de importantă pentru a vedea lumea din perspective teoretice diferite, pentru a învăța din ele, pentru a ne testa ideile personale prin raportare la fiecare și pentru a ne gândi cu atenție la ceea ce alții ar vedea ca puncte vulnerabile ale abordării noastre, oricare ar fi acelea. Cei care predau teoria relațiilor internaționale sunt adesea întrebați: „care este teoria corectă?”. Sperăm că cititorii noștri vor concluziona că nu există o teorie corectă care să rezolve toate problemele prezentate în această Introducere și analizate în detaliu în paginile următoare. Unii ar putea fi de acord cu Martin Wight (Wight 1991) că adevărul despre relațiile internaționale nu va fi găsit în niciuna dintre tradiții, ci în dialogul și dezbaterile continuă dintre ele. Aceasta este aproape cu siguranță atitudinea corectă atunci când ceva se implică în studiul relațiilor internaționale pentru prima dată, și ar putea fi cea mai bună concluzie a analizei fiecăruia.

Traducere de Irina IONESCU

Capitolul 2

Realismul

Jack Donnelly¹⁰

Realismul este un termen folosit într-o varietate de moduri în discipline foarte diferite. În filosofie, el denumește o teorie ontologică opusă idealismului și nominalismului. „Realismul științific” este o filosofie a științei opusă empirismului, instrumentalismului, verifiacionismului și pozitivismului. „Realismul” în literatură și cinematografie este opus abordărilor romantice și celor care promovează evadarea din realitate. În Relațiile Internaționale, realismul politic este o tradiție de analiză care pune în evidență imperativele cu care statele se confruntă în urmărirea politicii de putere pentru îndeplinirea interesului național. Acesta este unicul înțeles al realismului la care ne vom referi aici, notând totodată diferitele înțelesuri care, în ciuda asemănărilor etimologice, nu au neapărat legătură între ele. Mulți realști politici, de exemplu, sunt nominaliști și empiriști în filosofie.

Realismul politic, *Realpolitik*, „politica de putere”, este cea mai veche și cea mai răspândită teorie în realitățile internaționale. Orice student serios trebuie nu numai să capete o cunoaștere profundă a realismului politic, ci să și înțeleagă cum se poziționează el însuși în raport cu tradiția realistă. Ca să pun cărțile pe față încă de la început, eu nu sunt un realist. Din punct de vedere normativ, mă răzvrătesc împotriva lumii descrise în teoria realistă și resping realismul ca teorie prescriptivă a politicii externe. Din punct de vedere analitic, totuși, nu sunt nici antirealist, în aceeași măsură în care nu sunt realist. Voi

¹⁰ Smith (1986) și Donnelly (2000) oferă introduceri de lungime a unei cărți care se concentrează exclusiv pe realism. Doyle (1997) și Wight (1991) analizează realismul în relație cu două tradiții alternative. Donnelly (1992), Forde (1992), Grieco (1997) și Jervis (1998) sunt introduceri reprezentative de mărimea unui capitol. Pe tema locului realismului în disciplina academică a studiilor internaționale vezi Donnelly (1995), Kahler (1997), Guzzini (1998), Schmidt (1998) și Vasquez (1998).

argumenta că realismul este o abordare importantă, limitată dar puternică, ce oferă intuiții asupra relațiilor internaționale.

Acest capitol evidențiază unele din formele caracteristice ale realismului, precum și punctele sale slabe și tari. Mă folosesc de asemenea de discuția asupra realismului pentru a aborda și evalua chestiunile mai largi ale naturii teoriei relațiilor internaționale.

Teoria este o abstractizare vicleană. Ne distrage atenția de la învâlmășeala de detalii derutante, direcționând-o către ceea ce este „cel mai important” în cazul respectiv. Teoriile sunt lumini călăuzitoare, lentile sau filtre care ne orientează către ceea ce, conform teoriei, este esențial pentru înțelegerea unei părți a lumii.

Teoriile luate în considerare în acest volum au două dimensiuni importante. Sunt orientări generale înrădăcinate într-un punct central sau o intuiție cu caracter substanțial: de exemplu, genul pentru feminism, societatea internațională pentru Școala Engleză, puterea pentru realism. Pe de altă parte, ele includ și teorii explicative particulare, modele sau propoziții specifice: de exemplu, patriarhatul și masculinitatea hegemonică sau anarhia și echilibrul puterii. Acest capitol începe și se încheie cu o privire asupra caracterului general al abordării realiste. În cuprins, ne concentrăm pe explicații realiste particulare.

Definirea realismului

Deși definițiile realismului diferă în detaliile lor (vezi Cusack și Stoll 1990: capitolul 2; Donnelly 2000: 6-9), ele împărtășesc o clară asemănare de familie, o „aromă foarte distinctivă și ușor de recunoscut” (Garnett 1984: 110). Realismul evidențiază constrângerile asupra politicii impuse de egoismul uman și de absența unui guvern internațional („anarhia”), care duc la „primatul puterii și securității în toate aspectele vieții politice” (Gilpin 1986: 305). Raționalitatea și centrarea pe stat sunt identificate frecvent ca presupoziii centrale ale realismului (de exemplu Keohane 1986: 164-65). Dar nicio teorie (suficient de cuprinzătoare) a relațiilor internaționale nu presupune iraționalitatea. Iar dacă ne referim la „state” ca la o prescurtare pentru ceea ce Gilpin numește „grupuri de conflict” (1996:7) sau ceea ce Waltz (1979) numește „unități”, centrarea pe stat este împărtășită în mod larg (deși nu universal) de către teoriile internaționale. Coroborarea egoismului și a anarhiei și rezultanta imperativă a politicii de putere ne oferă miezul realismului. Reprezenții săi emblematici în secolul al XX-lea sunt, printre alții, George Kennan, Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr și Kenneth Waltz în Statele Unite și E. H. Carr în Marea Britanie. În istoria gândirii politice occidentale, Niccolò Machiavelli și Thomas Hobbes sunt de

obicei considerați realiști. Tucicide este văzut uneori ca realist, dar în zilele noastre această poziție este minoritară.

Realității, deși recunosc că dorințele umane sunt extrem de extinse și de variate, evidențiază „limitările pe care aspectele josnice și egoiste ale naturii umane le impun conduitei diplomatice” (Thompson 1985:20). Conform lui Machiavelli, în politică trebuie să ne comportăm ca și cum „toți oamenii sunt ticăloși și gata oricând să scoată la lumină răul din ei atunci când apare ocazia potrivită” (1970: Cartea I, Capitolul 3). „Este mai presus de toate important să nu ceri naturii umane mai mult decât slăbiciunea sa morală poate să ofere” (Treitschke 1916: 590).

Unii teoreticieni (Niebuhr 1932; Tellis 1995-96: 89-94) adoptă realismul ca teorie generală a politicii. Cei mai mulți însă tratează realismul ca teorie a politicii *internaționale*. Aceasta ne deplasează atenția de la natura umană către structura politică. „Diferența între civilizație și barbarie este o revelație a ceea ce este în fond aceeași natură umană când funcționează în condiții diferite” (Butterfield 1949:31). În interiorul statelor, egoismul este de obicei limitat de conducerea politică ierarhică. În relațiile internaționale, anarhia îngăduie și chiar încurajează revelarea celor mai rele aspecte ale naturii umane.

Arta conducerii statului implică prin urmare atenuarea și gestionarea conflictelor, iar nu eliminarea lor; căutarea unei lumi mai puțin periculoase, mai degrabă decât a uneia sigure, drepte și pașnice. Considerațiile etice trebuie să facă loc rațiunilor de stat. „Realismul susține că principiile morale universale nu pot fi aplicate acțiunilor statelor” (Morgenthau 1948/1954/1973: 9).

Mulți dintre realiști, cu precădere în ultimele decenii, au acordat atenție aproape în exclusivitate anarhiei, absenței unei conduceri politice ierarhice. De exemplu, John Herz susține că anarhia asigură centralitatea luptei pentru putere „chiar în absența agresivității sau a altor asemenea factori” (1970:10; compară cu Waltz 1979:62-63). „Realismul structural” este eticheta standard pentru asemenea teorii. „Neorealismul” este celalalt termen standard, distingând această accentuare structurală riguroasă de realității timpurii, mai eclectici. Cei doi termeni sunt în general folosiți interșanjabil.

Alți realiști, fără a nega centralitatea anarhiei, accentuează de asemenea și natura umană. De exemplu, Morgenthau este de părere că „lumea socială nu este altceva decât o proiecție a naturii umane în planul colectiv” (1962:7, compară cu Niebuhr 1932:23). Acești realiști „văd conflictul ca fiind explicabil parțial de elemente conjuncturale, dar ... consideră că și de nu ar fi fost așa, mândria, lăcomia și goana după glorie ar face ca războiul tuturor împotriva tuturor să continue pe o perioadă nelimitată. Până la urmă, conflictul și războiul sunt înrădăcinate în natura umană” (Waltz 1991:35). „Realismul clasic” este cea mai obișnuită etichetă pentru această poziție. (Eu prefer denumirea de „realism

biologic", care identifică o caracteristică substanțială distinctivă a acestui tip de realism. Sunt însă puțini cei care susțin această alegere.)

Realistii mai pot fi clasificați în continuare pe baza intensității și a exclusivității atașamentului lor pentru presupuzițiile realiste centrale. Aici putem imagina un continuum de poziții diferite.

Realistii „radicali” exclud din politica internațională aproape orice altceva în afară de putere și interes propriu. Trimișii atenieni către Melos din *Istoria* lui Tucicide (1982: Cartea V, Capitolul 85-113) exprimă o astfel de viziune, însă aceasta nu este susținută de mai nimeni dintre teoreticienii relațiilor internaționale.

Realistii „duri” susțin predominanța puterii, a interesului propriu și a conflictului, dar acordă și un spațiu modest pentru alte preocupări politice non-realiste. Carr, Morgenthau și Waltz, realistii de frunte ai generațiilor lor, se poziționează cu toții în această zonă. După cum o spune Carr, „până la urmă nu putem găsi un refugiu în realismul pur” (1939/1945/1946:89).

Realistii „slabi” acceptă analiza realistă a problemelor politicii internaționale, dar sunt deschiși unei game mai largi de posibilități și văd elemente mai importante ale relațiilor internaționale ca situându-se în afara realismului. Realismul slab se transformă treptat în ceva diferit. La un moment dat ingredientele non-realiste ajung să depășească nucleul dur realist. Și invers, analize care pleacă de la alte perspective pot face apel la forțe și explicații caracteristice realismului, care sunt afine cu propriile lor teorii.

Hobbes și realismul clasic

Capitolul 13 al *Leviathanului* lui Thomas Hobbes, publicat inițial în 1651, imaginează politica într-o stare naturală presocială. Rezultatul este o teorie realistă clasică, neobișnuit de clară, care acordă cam aceeași greutate naturii umane și anarhiei la nivel internațional și despre care se consideră în mod aproape universal că oferă perspective importante asupra unor probleme perene ale relațiilor internaționale.

Starea de natură hobbesiană

Hobbes face trei presupuneri simple:

- 1) *Bărbații* sunt egali.* (Limbaajul genizat este comun secolului al XVII-lea. Am putea, totuși, să vedem analiza – în special ipotezele lui Hobbes despre motivațiile principale ale „bărbaților” – ca fiind și mai profund genizată, reflectând o anumită perspectivă masculină. Vezi Tickner 1988 și capitolul 9 al acestui volum).
- 2) Ei interacționează în *anarhie*.
- 3) Sunt impulsionați de *competiție, neîncredere și glorie*.

Suprapunerea acestor condiții conduce la un război al tuturor împotriva tuturor.

Oamenii sunt egali în sensul elementar în care „cel mai slab are suficientă putere cât să-l omoare pe cel mai puternic, fie prin mașinațiuni, fie prin aliere cu alții” (vezi paragraful 1). „Din această egalitate de abilități izvorăște egalitatea de speranțe în îndeplinirea scopurilor proprii” (paragraful 3). Sunt la fel de bun ca și tine și deci trebuie să am (cel puțin) atât de mult ca și tine. Dar raritatea resurselor împiedică pe fiecare să aibă atât cât își dorește – ceea ce îi transformă pe oameni în dușmani.

Dușmănia este exacerbată de competiție, neîncredere și dorință de glorie. „Prima îi face pe oameni să invadeze alte țărâmură pentru a obține câștig; a doua, pentru a obține siguranță; iar cea de-a treia, pentru reputație” (paragraful 7). Chiar și când cineva nu caută câștigul, teama de alții duce la război defensiv, căci „anticiparea este pentru oricine cea mai chibzuită metodă de a fi în siguranță” (paragraful 4). Iar dorința fiecărui om ca „semenul său să-l stimeze la același nivel ca pe sine însuși” (paragraful 5) duce la conflict pe seama reputației.

Dacă adăugăm lipsa guvernământului, acest amestec devine alunecos și malefic. „Atâta vreme cât oamenii trăiesc fără a avea o putere comună care să îi țină pe toți în frâu, ei se află în acea condiție care se cheamă război; și un astfel de război este al tuturor împotriva tuturor” (paragraful 8). Deși nu au loc lupte în mod regulat, orice dispută poate degenera rapid în acte violente. Prin urmare, dezvoltarea umană nu poate fi decât foarte limitată, „iar viața omului e solitară, săracă, neplăcută, brutală și scurtă”. (paragraful 10).

Logica conflictului poate fi evitată doar dacă una sau mai multe dintre asumțiile modelului fie nu sunt satisfăcute, fie sunt contrabalansate de alte forțe. Inegalitățile de putere fundamentale conduc în mod caracteristic la impunerea unei ordini ierarhice, care atenuează substanțial conflictul și violențele.

* Limba engleză folosește același substantiv pentru „oameni” și „bărbați” – *men*. Am tradus prin „bărbați” în acest paragraf pentru a pune în lumină observația lui Jack Donnelly cu privire la interpretarea studiilor de gen asupra ipotezelor lui Hobbes. În continuare însă, vom folosi „oameni” pentru traducerea englezescului *men* (n. trad.).

Instalarea unui guvern internațional ar merge și mai departe, încheind (cel puțin formal) starea de război. Chiar și în anarhie, frecvența și intensitatea conflictelor pot fi reduse în mod decisiv prin limitarea competiției, neîncrederii și dorinței de glorie. Menținerea sub control a goanei după câștig și glorie ar fi deosebit de eficientă, deoarece neîncrederea duce la război în primul rând din cauza fricii de a fi prădat.

Printre forțele ce acționează în sens contrar, Hobbes enumeră „pasiunile care îl îndeamnă pe om la pace” și rațiunea, care „sugerează compromisuri pacifice convenabile, asupra cărora oamenii ar putea cădea la înțelegere” (paragraful 14). Dar el are prea puțină încredere în capacitatea acestor forțe de a învinge pomirile mai egoiste, în special în absența unui guvern care să garanteze reguli de cooperare.

Evaluarea realismului hobbesian

Hobbes admite (paragraful 12) că o stare atât de sălbatică precum o descrie el nu a existat niciodată pe glob. Aș sugera să mergem mai departe și să abandonăm orice referire la istorie și la antropologia comparativă. Hobbes, în această lectură, identifică o *logică a interacțiunii*, un model ideal-tipic de presiuni și tendințe. Când actori egali interacționează în anarhie, mânați de competiție, neîncredere și dorință de glorie, un conflict caracterizat de violență generalizată poate fi prezis.

Teoria necesită o simplificare radicală. Precum o caricatură reușită care selectează, exagerează și distorsionează cu bună știință pentru a capta trăsăturile definitorii ale subiectului, o teorie bună simplifică semnificativ și în mod intenționat pentru a evidenția forțele care controlează în mod tipic comportamentul. Decât să ne întrebăm dacă Hobbes descrie lumea în mod precis – desigur, el nu o face: o mare parte, chiar cea mai mare, a politicii se află în afara sferei sale de analiză – ar trebui să ne întrebăm dacă presupuzițiile sale teoretice ne ajută să înțelegem elemente importante ale realității politice internaționale.

Hobbes, la fel ca cei mai mulți dintre realiști, se arată sceptic în ce privește schimbarea naturii umane. Analistii pot în mod rațional să nu fie de acord asupra variabilității și maleabilității naturii umane sau asupra intereselor statelor. Cei mai mulți sunt însă de acord că accentul pus de Hobbes pe importanța competiției, a neîncrederii și a dorinței de glorie reprezintă o caricatură pătrunzătoare, deși unilaterală, care merită o reflecție temeinică.

Anarhia a fost înlocuită de conducerea politică ierarhică în majoritatea statelor. Chiar și guvernele rele și ineficiente reușesc în general să ofere un nivel considerabil de securitate pentru viața și proprietatea cetățenilor lor, reducând în mod dramatic presiunile pentru înlocuirea stării de natură la nivel internațional cu un guvernământ internațional. Este, prin urmare, de așteptat ca anarhia

internațională să persiste, chiar fără a lua în calcul dorința puternică de autonomie a statelor și a cetățenilor lor.

Inegalitatea materială reduce numărul jucătorilor cu o importanță autentică. Dar, în afara cazului în care unul este clar superior tuturor celorlalți, logica hobbesiană va reapărea în relațiile dintre cei puternici. „Marile puteri” – state ce dețin capacitatea de a provoca daune ca pedeapsă, sau chiar de a amenința cu moartea pe oricare altă putere din sistem – sunt egale din punctul de vedere al lui Hobbes. Ar trebui să notăm în trecere că aceasta sugerează că realismul (hobbesian) este o teorie a politicii marilor puteri, mai degrabă decât o teorie generală a relațiilor internaționale. Relațiile dintre puteri fundamental inegale ar putea fi guvernate de o altă logică a interacțiunii.

Fiecare dintre ipotezele lui Hobbes pare a fi aplicabilă unor părți importante ale relațiilor internaționale. Întrebarea crucială este în ce măsură alți factori și alte forțe împing în direcții diferite. Cât din relațiile internaționale, și în ce circumstanțe, este guvernat de conjuncția hobbesiană dintre anarhie, egoism și egalitate? Ca să folosim jargonul științelor sociale, care sunt forțele relative ale „variabilelor endogene” (factori incluși în teorie) și ale „variabilelor exogene” (cei neincluși)? Vom reveni, în mai multe rânduri, la această întrebare pe măsură ce avansăm.

Waltz și realismul structural

Realismul „clasic” al lui Hobbes acordă importanță anarhiei și egoismului aproape în aceeași măsură. Deși realismul „neoclasic” (Rose 1998) a reintrat oarecum în atenție recent, cea mai mare parte a operei realiste, începând din anii 1970, a fost mai mult sau mai puțin strict structurală, în mare parte ca rezultat al influenței lui Kenneth Waltz.

Structuralismul waltzian

Realismul structural încearcă să „facă abstracție de toate atributele statelor, cu excepția capacităților lor” (Waltz 1979:99), cu scopul de a evidenția impactul anarhiei și distribuția capacităților. „Structura internațională apare din interacțiunea statelor, iar apoi le constrânge pe acestea să se abțină de la anumite acțiuni, împingându-le în același timp către alte acțiuni” (1991:29). Prin urmare, în ciuda unor variații mari privind atributele și interacțiunile dintre state, există o „asemănare izbitoare a calității vieții internaționale de-a lungul mileniilor” (1979:66).

Structurile politice sunt definite prin principiul lor de ordonare, prin diferențierile funcțiilor și prin distribuția capacităților. Cum sunt entitățile legate una de cealaltă? Cum sunt alocate funcțiile politice? Cum este distribuită puterea?

Ierarhia și anarhia sunt două principii fundamentale de ordonare politică. Unitățile se află fie în relații de autoritate și subordonare (ierarhie), fie nu se află în astfel de relații (anarhie). Waltz argumentează că există diferențe calitative izbitoare „între politica făcută într-o situație cu reguli prestabilite și politica făcută în condiții de anarhie” (1979:61). Unele dintre aceste diferențe vor face obiectul următoarelor subsecțiuni.

„Ierarhia implică relații de supra- și subordonare între părțile unui sistem, ceea ce duce la diferențierea acestora” (1979:93). Să ne gândim la separația puterilor legislativă, executivă și judecătorească. Ordinile anarhice, însă, au prea puțină diferențiere funcțională. Fiecare unitate trebuie „să se pună într-o poziție în care să fie capabilă să aibă grijă de ea însăși din moment ce nu se poate baza pe nimeni altcineva pentru aceasta” (1979:107). Diferențele dintre state sunt de capacitate, nu de funcții (1979:96). „Politica la nivel național constă în unități diferențiate care execută funcții specifice. Politica internațională constă în unități identice care întreprind același tip de activități” (1979:97).

Dacă toate tipurile de ordine internațională sunt anarhice, și dacă aceasta implică o diferențiere funcțională minimală, atunci structurile politice internaționale diferă doar în ceea ce privește distribuția capacităților. Ele sunt definite de evoluția schimbătoare a marilor puteri. La modul abstract, ordinele internaționale variază în funcție de numărul marilor puteri.

Echilibrarea

Concluzia teoretică centrală a realismului structural este că, în anarhie, statele tind mai degrabă să echilibreze sistemul (*balance*) decât să se alinieze (*bandwagon*) (1979:126). În ordinele politice ierarhice, actorii tind să se alinieze candidatului din frunte sau celui care a ieșit recent victorios, deoarece „înfrângerea nu le pune securitatea în pericol” (1979:126). „Aliniații” încearcă să își mărească avantajele (sau să își reducă pierderile) alăturându-se părții mai puternice. În anarhie, pe de altă parte, alinierea poate duce la dezastru, prin întărirea cuiva care mai apoi se poate întoarce împotriva ta. Puterea celorlalți – în special a marilor puteri – este întotdeauna o amenințare atât timp cât nu există un guvern care să asigure protecția. „Echilibratorii” încearcă să reducă riscurile opunându-se părții mai puternice.

Statele slabe nu prea au de ales decât să ghicească corect și să speră că o coalizare timpurie cu câștigătorul le va aduce un tratament favorabil. Ar fi prostesc din partea puterilor mari să se comporte astfel. În schimb, ele vor echi-

libra, atât pe plan intern, prin realocarea de resurse pentru securitatea națională, cât și pe plan extern, mai ales prin formarea de alianțe și alte înțelegeri formale sau informale (Randall Schweller 1994, 1997, totuși, a susținut posibila raționalitate a alinierii în fața unei puteri revoluționare emergente).

Presiunile structurale pentru echilibrare explică unele caracteristici importante și în același timp enigmatice ale relațiilor internaționale. Să luăm relațiile sovieto-americane. Statele Unite s-au opus Revoluției ruse, și timp de două decenii au rămas implacabil ostile Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, inamicul comun, Germania hitleristă, a creat alianța americano-sovietică în cel de-al Doilea Război Mondial. În ciuda diferențelor interne profunde dintre ele și a istoriei de animozități, ele au echilibrat împotriva unei amenințări comune. După război, Statele Unite și Uniunea Sovietică au devenit din nou adversari. În această versiune a teoriei, totuși, diferențele interne și ideologice nu au cauzat o rivalitate înnoită (deși este posibil să fi influențat virulența și forma sa). Inamiciția a fost *indusă structural*. Într-o lume bipolară, fiecare superputere este singura amenințare serioasă pentru securitatea celeilalte. Fiecare, indiferent de preferințele și înclinațiile sale, trebuie să o echilibreze pe cealaltă.

Războiul Rece, în această ordine de idei, nu a fost determinat de nimeni, ci a fost rezultatul normal al bipolarității. Expansiunea sovietică în Europa Centrală și de Est nu a avut loc nici din cauza liderilor malefici de la Kremlin și nici din cauza anti-comuniștilor nebuni de la Washington. A fost comportamentul normal al unei țări care a fost invadată din Vest, cu consecințe devastatoare, de două ori în douăzeci și cinci de ani, și încă o dată cu un secol înainte. De asemenea, conflictele din timpul Războiului Rece, precum cele din Vietnam, America Centrală sau Africa de Sud, nu au fost parte a unei conspirații comuniste, ci au fost mai degrabă eforturi normale ale unei mari puteri de a-și crește influența la nivel internațional.

Acest exemplu sugerează o foarte importantă interpretare. Realismul este o *relatare teoretică a felului cum operează lumea*. Poate fi folosit la fel de bine pentru scopuri pașnice – există câțiva Quakeri realiști – precum și pentru război. De exemplu, sute de mii de vieți ar fi putut fi salvate, ca și milioane de răniți, dacă Statele Unite ar fi urmărit o rivalitate bipolară realistă cu Uniunea Sovietică, mai degrabă decât un Război Rece ideologic. Realisti de frunte precum Niebuhr și Morgenthau (1970:33) nu numai că au criticat puternic războiul din Vietnam, dar au făcut-o de timpuriu. Robert Tucker (1985) s-a opus sprijinului administrației Reagan pentru contrarevoluția armată din Nicaragua. Un fapt frapant este că de pe lista de susținători ai invaziei americane din Irak în 2003 lipsesc aproape în totalitate realiști proeminenți.

Dilema prizonierului, avantajele relative și cooperarea

Anarhia și egoismul îngrădesc enorm cooperarea. Dilema prizonierului oferă o reprezentare formală standard a acestei logici. Să ne închipuim doi răufăcători arestați în mod separat de către poliție și interogați. Fiecărui îi este oferită o înțelegere favorabilă în schimbul mărturiei împotriva celuilalt. Fiecare trebuie să aleagă între cooperare (să tacă) și trădare sau defectare (mărturisind împotriva celuilalt). Să ne închipuim de asemenea că cei doi au următoarea ordine de preferințe: 1) să depună mărturie în timp ce celălalt tace; 2) amândoi tac; 3) amândoi mărturisesc; 4) să tacă în timp ce celălalt mărturisește. Să presupunem în final că aversiunea lor față de risc ia o formă specifică: vor să minimizeze pierderile maxime posibile.

Cooperarea (tăcerea) îi răsplătește pe amândoi cu alegerea numărului doi (pedeapsa mai mică). Dar în aceeași măsură îl face pe cel ce dorește cooperarea vulnerabil celui mai prost deznodământ cu puțință (să primească pedeapsa cea mai mare știind că partenerul este cel care l-a trimis în închisoare). Fiecare se poate asigura împotriva dezastrului mărturisind (defectând cooperarea). Astfel, alegerea rațională este abandonarea cooperării, *chiar dacă amândoi știu că unieși mai bine cooperând*. Amândoi sfârșesc cu alegerea numărului trei, deoarece acesta este singurul mod să se asigure că amândoi evită deznodământul cel mai prost cu puțință.

În acest caz, conflictul nu survine din cauza vreunui defect specific al actorilor. Ei sunt într-adevăr egoiști, dar nu neapărat rău-intenționați. Departe de a-și dori conflictul, amândoi preferă în fapt cooperarea. Nu sunt nici ignoranți, nici prost informați. Într-un mediu anarhic, chiar și cei capabili să-și gestioneze năzuințele de câștig și glorie sunt constrânși de teamă să-i trateze pe toți ceilalți ca inamici.

Anarhia poate învinge chiar și cele mai bune intenții ale noastre – pe care realității oricum le consideră ca fiind destul de rare. Fără scheme de siguranță care să reducă riscul cooperării și fără proceduri care să determine avantajele, chiar și cei care vor să colaboreze pot rămâne prinși într-un cerc vicios al competiției reciproc distructive. De exemplu, statele se pot angaja în curse ale înarmării costisitoare și contraproductive, deoarece înțelegerea de control al armamentelor nu pot fi verificate independent.

Herbert Butterfield denumeste această stare de lucru „teamă hobbesiană”. „Dacă te imaginezi încuiat într-o cameră cu o altă persoană cu care ai fost de cele mai multe ori în trecut în relații de ostilitate și presupunând că fiecare dintre voi are un pistol, te poți găsi într-o situație în care amândoi ați dori să aruncați pistoalele pe fereastră, și totuși, nu se poate găsi un mod inteligent de a face acest lucru” (1949:89-90). „Dilema securității” (Jervis 1978;

Glaser 1997) are o logică similară. „Dată fiind implacabila nesiguranță față de intențiile celorlalți, măsurile de securitate luate de un actor sunt percepute de alții ca amenințătoare; ceilalți iau măsuri pentru a se proteja; aceste măsuri sunt ulterior percepute de primul actor ca o confirmare a temerilor sale inițiale că ceilalți sunt periculoși; și așa mai departe într-o spirală a temerilor iluzorii și a capacităților defensive ne-necesare” (Snyder 1997:17).

Presiunile anarhice către echilibrare și împotriva cooperării sunt consolidate de relativitatea puterii. Puterea reprezintă controlul asupra rezultatelor, „abilitatea de a face sau de a influența ceva” (*Oxford English Dictionary*). Este mai puțin o chestiune de capacități absolute – cât de multe are unul din competitori – cât de capacități relative. Când înfruntă un om neînmănat, un tanc este puternic. Același tanc înfruntând o escadrilă de avioane de vânătoare nu mai este deloc puternic.

Relativitatea puterii le cere statelor să „să fie mai preocupate de puterea relativă decât de avantajele absolute” (Waltz 1979:106). Comportamentul de aliniere denotă căutarea avantajelor absolute, prin coalizarea timpurie cu o putere în creștere pentru a câștiga o parte a profiturilor victoriei. Echilibrarea urmărește avantajele relative.

Preocupările pentru avantaje relative împiedică în mod serios cooperarea. Trebuie să te gândești nu numai la avantajele proprii, dar, și mai important, dacă cele proprii sunt mai consistente decât ale celorlalți (care, în anarhie, trebuie văzuți ca potențiali adversari). Chiar și cooperarea pentru pradă este problematică, în afara cazului în care ea menține capacitățile relative ale părților ce colaborează. De fapt, statele sunt mulțumite cu conflictele din care ies prost, atât timp cât adversarii lor ies și mai prost.

Polaritatea

Cele două subsecțiuni precedente au luat în considerare unele din implicațiile teoretice ale anarhiei, primul element al structurii (principiul ordonator). Dacă, la fel ca Waltz, vedem o diferențiere funcțională minimă în ordinele anarhice, cealaltă contribuție majoră a realismului structural ar trebui să constea în analiza impactului distribuției capacităților. Cum influențează polaritatea, adică numărul de mari puteri dintr-un sistem, relațiile internaționale?

Unipolaritatea a devenit o temă la modă de la sfârșitul Războiului Rece. Logica structurală (Layne 1993; Mastanduno 1997) sugerează că unipolaritatea este instabilă. Tendința de echilibrare va facilita ridicarea unor noi mari puteri, la fel cum ascensiunea unui hegemon (ex: Franța sub Napoleon) duce la constituirea unei mari coaliții care unește celelalte mari puteri. (Wohlforth 1999 respinge, totuși, această argumentație. În mod mai general, vezi Kapstein și Mastanduno 1999.) Dar oricât de puțin durabilă ar fi unipolaritatea, atât timp cât

hegemonia persistă (cât și rezistența la ea), relațiile internaționale vor avea un caracter foarte diferit de sistemele cu două sau mai multe mari puteri.

Schweller (1998) a arătat că sistemele tripolare au o logică structurală diferită. Iar sistemele care au fie foarte multe puteri, fie niciuna – ceea ce înseamnă același lucru – au o logică structurală diferită de sistemele multipolare cu câteva (patru, cinci, sau puțin mai multe) mari puteri. Sistemele cu una, două, trei sau câteva mari puteri sunt monopoliste sau oligopoliste. Cele cu multe sau cu nicio mare putere se comportă mai mult ca piețe competitive.

Mare parte a atenției teoreticienilor s-a concentrat, totuși, pe diferențele dintre ordinele bipolare și cele multipolare. De exemplu, conflictele periferice pun foarte puțin în pericol echilibrul general bipolar. În sistemele multipolare, unde puterea este împărțită între mai mulți actori, o schimbare de aceeași magnitudine la periferie poate avea un impact semnificativ asupra echilibrului general.

Semnificația unei asemenea diferențe este totuși neclară. Ar trebui oare să fie mai frecvente conflictele periferice în sistemele bipolare deoarece sunt mai puțin destabilizatoare și deci marile puteri sunt mai ferite? Sau ar trebui să fie mai puțin frecvente, deoarece nu există motive serioase ca ele să intervină? Există deci un dezacord considerabil asupra relativei stabilități a sistemelor bipolare și multipolare. Deutsch și Singer (1964), Waltz (1964) și Rosecrance (1966) susțin, respectiv, bipolaritatea, multipolaritatea și „bi-multipolaritatea” (ambele/niciuna). Analize mai sofisticate încearcă să încorporeze, de exemplu, impactul diferitelor forme de coalizare (Christensen și Snyder 1990) și schimbările de-a lungul timpului în distribuția capacităților (Copeland 1996). Din păcate, testele empirice sunt limitate de faptul că, în 2500 de ani de istorie occidentală, au existat doar patru sisteme bipolare (Atena-Sparta în secolul al V-lea î.Chr., Cartagina-Roma în secolul al III-lea î.Chr., rivalitatea Habsburg-Bourbon în secolul al XVI-lea și Statele Unite-Uniunea Sovietică în secolul XX) (Copeland 1996).

Natura predicțiilor structurale

O parte a problemei ce vizează stabilitatea relativă a sistemelor bipolare și multipolare este că întrebarea în sine, pusă în termeni structurali, este probabil pusă greșit. De exemplu, un „revizionist” în ascensiune sau o putere „revoluționară” cu o înclinație mare către risc pune probleme foarte diferite de cele ridicate de puterile precaute, satisfăcute de *status quo*. Asemenea considerații cad în afara ariei de cuprindere a teoriei structurale a lui Waltz (deși ele sunt importante pentru mulți teoreticieni realiști clasici, precum Kissinger 1957; Morgenthau 1948/1954/1973: Capitolele 4, 5). Dacă efectele lor caracteristice sunt la fel de mari sau mai mari ca cele ale polarității, nu poate exista răspuns la

întrebarea (structurală) privind relativa stabilitate a sistemelor bipolare și multipolare.

Structura împinge statele în anumite direcții. Ea nu determină în mod mecanic rezultatele. Statele sunt de asemenea subiectele a numeroase alte presiuni și influențe. Uneori, „variabilele exogene” sunt decisive în determinarea deznodămintelor. Aceasta nu scade din importanța polarității sau a anarhiei. Se întâmplă doar ca, uneori, alte forțe să fie mai puternice.

Predicțiile realismului structural sunt, precum notează în mod repetat Waltz, „indeterminate” (1979: 124, 122, 71; 1986: 343). Teoriile științelor sociale identifică de obicei regularități similare legilor, mai degrabă decât legi deterministe ce nu îngăduie excepții. Ele identifică forțe care conduc într-o anumită direcție. Este treaba analistului, nu a teoreticianului, să determine dacă o anumită logică teoretică se aplică în viața reală. Dacă o „teorie bună”, în sensul unei logici riguroase a interacțiunii, este o teorie „bună de aplicat” în orice caz particular depinde nu de teorie, ci de faptele concrete, contingente.

Dacă nu se ajunge la un rezultat prezis pe cale teoretică deoarece asumțiile teoriei nu au fost în totalitate satisfăcute în situația în cauză, o asemenea „eroare” trebuie atribuită în întregime analistului. Dacă asumțiile importante sunt satisfăcute, dar rezultatul prezis nu are loc, eroarea trebuie atribuită teoriei. Cea mai interesantă situație este, totuși, cea în care presiunile prevăzute pe cale teoretică intervin, dar ele sunt copleșite de alte forțe.

Semnificația celui de-al treilea tip de „eroare” teoretică depinde de care dintre variabilele exogene triumfă, cât de des și în care anume cazuri. Vom dori să știm de asemenea cât de puternice trebuie să fie acele forțe exogene pentru a triumfa în fața variabilelor endogene. Dacă variabilele endogene reușesc ca aproape de fiecare dată să țină piept manifestărilor forțelor exogene, cu excepții doar când acestea din urmă se află la expresia lor maximă, atunci înseamnă că teoria este deosebit de puternică. Dacă o gamă largă de variabile exogene relativ slab modifică în mod regulat efectele variabilelor endogene, teoria nu este tocmai „greșită” – presiunile prezise operează totuși – dar nici nu este foarte utilă.

Orice teorie trebuie să emită ipoteze simplificatoare. Asumțiile fructuoase nu iau în considerare factori care sunt de obicei mai puțin importanți pentru determinarea rezultatelor decât cei evidențiați de teorie. Multe dintre dezacordurile dintre realiști și criticii lor pot fi văzute, în fond, ca dispute asupra frecvenței și semnificației erorilor de tipul al treilea ale realismului.

Motivațiile contează

Cât de departe putem să mergem cu teorii pur structurale – adică, anarhia, distribuția capacităților și nimic altceva? Nu foarte departe, așa cum voi

arăta. Motivațiile statelor sunt esențiale, așa cum a fost sugerat și de centralitatea lor în dilema prizonerului și dilema securității.

Ignorarea și asumarea motivațiilor

Waltz pretinde că „face abstracție de toate atributele statelor, cu excepția capacităților lor” (1979:99), precum o sugerează discursul său în care vorbește de „unități” abstracte, concentrări de capacități lipsite de caracter. De fapt, cu toate acestea, teoria sa, așa cum admite și el, „este bazată pe presupuneri ce vizează statele”, „construită pe motivațiile presupuse ale statelor” (1979:1918; 1996:54). Dar este o diferență uriașă între ignorarea tuturor particularităților și asumarea unora dintre ele. Iar substanța asumpțiilor realiste despre state este răspunzătoare pentru mare parte a caracterului distinctiv al teoriei.

Anarhia, singură, nu produce războiul lui Hobbes al tuturor împotriva tuturor. El apare din competiția între indivizi egali, împinși de competiția născută din neîncredere și dorința de glorie, ce interacționează în anarhie. Eroii homerici în căutarea gloriei prin fapte mărețe, egoiștii hobbesieni conduși de frica unei morți violente, indivizii nietzscheeni conduși de voința de putere și *homo economicus* se pot comporta foarte diferit în aceeași structură anarhică. După cum o spune Butterfield, „războaiele ar fi foarte improbabile dacă toți oamenii ar fi sfinți creștini și nu ar concura unii cu alții pentru nimic, în afară poate de altruism” (McIntire 1979:73).

Chiar și Waltz, în ciuda faptului că susține în mod repetat contrariul, o admite. „Din punct de vedere structural, putem să descriem și să înțelegem presiunile la care sunt supuse statele. Nu putem însă prezice cum vor reacționa ele la presiuni fără o cunoaștere a alcătuirii lor interne” (1979:71). Ignorarea tuturor atributelor statelor (în afara capacităților) nu lasă teoriei nicio putere predictivă sau explicativă. Astfel că, în practică, Waltz, ca și alți realști, se bazează foarte mult pe cunoașterea sau asumarea intereselor și intențiilor statelor.

Dacă ipotezele privind motivațiile statelor sunt simple, clare și coerente, și dacă se aplică tuturor unităților din sistem, teoria rezultantă ar rămâne puternic structurală. Cea mai ușoară cale ar fi presupunerea unei singure motivații. Statele sunt „actori unitari cu o motivație unică – dorința de a supraviețui” (Waltz 1996:54; compară cu Spykman 1942:18; Morgenthau 1948/1954/1973:9; Kissinger 1977:46).

Dar dacă statele caută doar supraviețuirea – așa cum ar trebui dacă supraviețuirea este singura motivație presupusă în teorie –, nu va exista agresiune. Introducerea motivațiilor aferente dorinței de a obține mai mult face teoria mai „realistă”. Dar considerând că „unele state pot urmări țeluri pe

care le prețuiesc mai mult decât supraviețuirea”, Waltz (1979:92) admite că asemenea state pot alege în mod rațional să nu adopte un comportament de echilibrare. Iar în practică Waltz introduce mai multe motivații suplimentare care subminează fatal coerența logică a teoriei sale.

Waltz pretinde că statele caută „cel puțin supraviețuirea proprie și cel mult impunerea dominației universale” (1979:118). Supraviețuirea nu este totuși o cantitate scăzută de dominare, după cum nici dominarea nu este un surplus de supraviețuire. Iar zona dintre ele nu implică nici multă supraviețuire, nici puțină dominare, ci altceva – în fapt, multe alte lucruri.

„Prima preocupare a statelor este ... să își mențină pozițiile în sistem” (Waltz 1979:126). Menținerea unei poziții relative nu înseamnă totuși nici supraviețuire, nici dominație. Ea este în mod evident incoerentă în raport cu dominația (cu excepția hegemonilor) și poate implica riscul supraviețuirii. Iar riscul la adresa supraviețuirii poate fi și mai mare dacă, așa cum susține Mearsheimer, statele „urmăresc să își maximizeze pozițiile de putere relativă față de alte state” (Mearsheimer 1994/5:11).

Dar Waltz nu se oprește aici. El pretinde de asemenea că statele urmăresc bogăția, avantajele și bunăstarea (1993:54; 1986:337; 1979:112), coexistența pașnică (1979:144) și pacea și prosperitatea (1979:144, 175), protejarea suveranității, autonomiei și independenței (1979:204, 107, 104) și că acționează conduse de mândrie sau de sentimentul de a fi înșelate (1993:66, 79). Comportamentul prezis variază însă substanțial de la statele ce urmăresc să supraviețuiască, la cele care doresc să își mențină poziția relativă, să își îmbunătățească calitatea vieții, să răspundă la provocări, sau să-și asigure dominația universală. Contrar reputației sale de rigurozitate, Waltz alternează între aceste motivații fără niciun fel de justificare teoretică și fără a ține cont de profunda incoerență pe care o introduce în teorie.

Dar chiar dacă statele caută doar supraviețuirea, fără a ști cine ce capacități anume deține și ce intenții are – precum și cine suntem și pe ce punem preț – pur și simplu nu putem spune dacă există în sistem o amenințare pe care să o combatem. Astfel că Stephen Walt (1987), unul din studenții de frunte ai lui Waltz, a introdus teoria echilibrării amenințării: statele caută să echilibreze nu împotriva (tuturor) capacităților externe, ci împotriva amenințărilor, care sunt definite atât prin intenții, cât și prin capacități. În acest sens, putem compara comportamentul american față de arsenalele nucleare ale Marii Britanii, Franței și Chinei (sau ale Israelului, Indiei și Coreei de Nord), care au cam aceeași pondere în distribuția generală a capacităților.

Din nefericire, realismul a avut foarte puține de spus despre amenințări. Iar realismul structural, în principiu, nu poate avea nimic de spus despre amenințare (spre deosebire de ce are de spus despre capacități), lăsând variabila explicativă crucială complet în afara sferei de cuprindere a teoriei. Astfel că

John Vasquez (1998:254-7) susține că echilibrarea amenințării este o teorie degenerativă, un adaos *ad hoc* al teoriei care era incoerent cu afirmațiile sale de bază, dar care era necesar pentru „salvarea” ei de erorile teoretice inerente ale premiselor sale fundamentale.

Realismul ofensiv și cel defensiv

Predicțiile bazate exclusiv pe anarhie și polaritate sunt atât de indeterminate încât au rareori o valoare semnificativă. Dacă teoriile realiste se vor a fi de utilitate substanțială pentru analiști și decidenți, trebuie incluse și alte variabile – nu în felul *ad hoc* și incoerent în care Waltz face apel la motivații multiple, ci integrate riguros într-unul sau mai multe modele teoretice.

Supraviețuirea și dominația pot fi văzute ca enunțuri extreme ale orientărilor defensivă și expansionistă. Literatura despre realismul ofensiv și cel defensiv (vezi Lynn-Jones 1995; Labs 1997: 7-17; Zakaria 1998: 25-42; Taliaferro 2000/1; Snyder 2002) în fond readuce distincția realismului clasic dintre puterile de *status quo* și cele revizioniste sau revoluționare și dezvoltă două teorii realiste diferite pornind de la aceste orientări contrastante. De exemplu, Michael Mastanduno (1991) susține că „realiștii se așteaptă ca statele-națiune să evite decalajele care îi favorizează pe partenerii lor, dar nu neapărat să maximizeze decalajele în favoarea lor înșile. Statele-națiune nu sunt «maximizatori de decalaje». Ele sunt, în termenii lui Joseph Grieco, «poziționaliști defensivi» (Mastanduno 1991:79, n. 13). Dimpotrivă, John Mearsheimer este de părere că „statele caută să supraviețuiască în anarhie maximizându-și puterea în raport cu alte state” (1990:12). Statele sale sunt „maximizatori de putere pe termen scurt” (1994/5:82); adică, poziționaliști ofensivi. După cum arată Fareed Zakaria, „cea mai bună soluție a problemei eterne a incertitudinii vieții internaționale este ca un stat să-și întărească controlul asupra mediului prin expansiunea persistentă a intereselor sale politice în afara granițelor” (1998:20).

Această dezbatere internă între realiști este prezentată deseori (ex: Labs 1997) ca o chestiune de alegere a celei mai bune sau celei mai adevărate ipoteze sau teorii. Am văzut mai devreme, totuși, că o lume a poziționaliștilor defensivi ar fi nerealist de pașnică. Cu toate acestea, în afara cazului în care majoritatea statelor ar fi poziționaliști defensivi, relațiile internaționale ar fi un război hobbesian al tuturor împotriva tuturor – ceea ce nu este. Realismul pare să aibă nevoie de amândouă presupuneri pentru a menține raza de acțiune la care cei mai mulți dintre realiști aspiră.

Există cel puțin două modalități de a proceda. Realismul ofensiv și cel defensiv pot fi văzute ca tipuri de logică abstractă a interacțiunii, mai degrabă decât ca argumente substanțiale asupra naturii statelor (compară cu Snyder 2002:172). Predicțiile contrastante ale celor două modele pot fi folosite atât

pentru a orienta politicile și analizele, cât și pentru a facilita cercetarea suplimentară a obiectivelor părților (prin deducerea intențiilor din comportamentul prevăzut pe bază teoretică). Cealaltă posibilitate ar fi includerea motivațiilor ofensive și defensive într-o singură teorie, care să explice când ar trebui să triumfe fiecare dintre orientări. *The Tragedy of Great Power Politics* (2001) a lui Mearsheimer poate fi citită ca o încercare de a explica de ce, când și în ce mod au prioritate motivațiile ofensive în comportamentul marilor puteri.

Proces, instituții și schimbare

Conceptualizarea explicită a motivațiilor statelor este doar una din numeroasele strategii posibile pentru îmbunătățirea preciziei și a sferei de aplicare a teoriilor realiste. În această secțiune examinăm conceptualizarea lui Glenn Snyder a ceea ce el numește „variabile de proces” în teoretizarea realistă structurală. Ne referim apoi la instituții, norme și identități, variabile care au fost în mod tradițional denigrate de către realiști. Această secțiune se încheie prin examinarea chestiunii schimbării în relațiile internaționale, o temă de o importanță considerabilă care apare din discuția asupra importanței procesului și a instituțiilor în această disciplină.

Variabile de proces

Snyder încearcă să producă teorii explicative realiste mai bine determinate introducând o serie de „variabile de proces”. De fapt, aceasta implică regândirea naturii teoretizării la nivel sistemic și extinderea ei dincolo de structuralismul extrem de îngust al lui Waltz.

Un sistem este un spațiu limitat definit de: a) entități care interacționează între ele mult mai intens decât interacționează cu altele din afara sistemului; b) structura în care acestea interacționează; și c) interacțiunile caracteristice ale unităților din cadrul acelei structuri. Variabilele de proces se concentrează pe tipare de interacțiune care nu sunt nici structurale, nici la nivelul unităților – adică, sunt sistemice, dar nu structurale.

Să luăm în considerare *coalizarea*. Statele se pot afla în relații amicale sau dușmănoase, percepându-se reciproc ca aliați sau adversari. (Alte relații – cel mai evident, neutralitatea – sunt caracteristici obișnuite ale relațiilor internaționale, dar simplificarea în aliați și adversari este una folosită.) Statele se tem arareori de toate concentrările de putere externe, iar frica lor nu este bazată doar pe capacitățile materiale. Statele, de exemplu, sunt predispuse să echilibreze mai curând împotriva adversarilor, decât a aliaților. Dimpotrivă,

considerațiile referitoare la avantajele relative pot apropia aliații, sinuând în 1960. Alți aliați, cât și adversarii pot avea interese comune sau divergențe ceea ce ajută la elaborarea unor predicții mai precise. Interesele comune fac posibilă cooperarea – deși, desigur, anarhia și avantajele relative conlucrează întotdeauna împotriva acesteia. Dimpotrivă, interesele divergente pot împiedica alianțele se vor forma. Luarea în considerare a coalițiilor, a intereselor și a altor variabile de proces ne îngăduie să prezicem care anume alianțe sunt probabile pe viitor și care nu. „Dacă, după spusele lui Waltz, structurile sistemului nu fac altceva decât să *dea formă și să impulsioneze*, variabilele de proces dau impuls mai hotărât” (Snyder 1997:32).

Costul este totuși reprezentat de mai mare complexitate și de extensie. Variabilele adiționale care adaugă profunzime, bogăție și precizie produc o teorie cu o rază mai îngustă. Structura influențează toate statele, în timp ce variabilele de proces speciale influențează numai unele părți ale sistemului. Partimonia și cuprinderea sunt mari virtuți teoretice; a explica totul cu o singură variabilă este utopia orticlian. Este important să apreciem atractivitatea abilității lui Waltz de a spune unele lucruri foarte importante despre relațiile internaționale, aproape oricând, având ca fundament doar anarhia și distribuția capacităților. O asemenea teorie, în domeniul său de aplicabilitate, are o putere considerabilă. Snyder apreciază totuși – corect, în apărul explicativ al unor elaborări suplimentare depășește costurile reducând generativității” (1996:167).

Aceasta nu sacrifică totuși teoretizarea la nivel sistemic. Coaliizarea, de exemplu, se referă la distribuția de amicitie și inamicitie, și deci nu este mai puțin sistemică decât distribuția de capacități. Nivelul sistemic al teoretizării nu se reduce la structură (care este doar unul din elementele definiției ale motivațiilor drept prezumate sau stipulate, identificând tipuri abstracte de acțiuni și funcționând astfel tot la nivelul sistemului. În măsura în care anarhia și distribuția de capacități determină alegerea obiectivelor ofensive sau defensive, teoria poate fi chiar riguros structurală.

Norme, instituții și identități

Snyder identifică de asemenea ceea ce el numește modificatori structurali, „influențe pe întreg sistemul care sunt structurale în natura lor inerentă, dar nu suficient de puternice la nivel internațional pentru a justifica această categorizare” (1996:169). El ia în considerare tehnologia militară și normele și instituțiile. În ceea ce privește tehnologia militară, să ne gândim, de exemplu, la caracterul special al armelor nucleare, de care Waltz (1990) se folosește (destul de incoerent totuși) pentru a explica pacea din timpul războiului Rece, sau impactul avantajului relativ al forțelor ofensive și defensive asupra războiului și a înclinației către război (ex. Glasier și Kaufmann 1998; Van Evera 1998). Aici vom lua în considerare pe scurt norme și instituții.

Normele și instituțiile sunt în mod clar structurale în sistemul politic intern, născându-se dintr-un sistem politic intern bine ordonat, dar care sunt prezente doar la nivel internațional (Snyder 1996:169). Așa cum o arată clar acest citat, cât și referirea anterioară la variabilelor, impactul real al normelor și instituțiilor este o chestiune empirică, nu teoretică. Valorile împărtășite și instituțiile pot, în cazuri particulare, să modeleze acțiuni chiar mai puternic decât structura (waltziană). Să luăm în considerare nu numai Uniunea Europeană, ci și țările nordice și relația SUA-Canada. Literatura despre comunitățile pluraliste de securitate (ex: Adler și Barnett 1998) evidențiază impactul potențial al instituțiilor, al valorilor și identităților chiar și la nivelul înalt al securității internaționale. Într-un ton generic diferit, dar în mare parte complementar, vezi discuția referitoare la relațiile de securitate regionale în Buzan și Wæver 2003.

Chiar și la nivel global, normele și instituțiile pot avea o influență considerabilă. Suveranitatea și alte drepturi ale statelor reprezintă o chestiune de recunoaștere reciprocă, nu de capacități. Puterea singură nu ne va spune nici măcar care sunt drepturile de care statele beneficiază în realitate. Este pur și simplu neadevărat ceea ce au spus atenienii la Meios, că „cei puternici fac ceea ce ei slabi suferă ceea ce trebuie” („Tucidide 1982: Cartea V, Cap. 89). Cei puternici sunt desori constrânși chiar de drepturile statelor slabe. Ei pot, desigur, să violeze norme suveranității. Dar predicțiile bazate pe, să spunem, regula non-intervenției nu sunt mai „indeterminate” decât cele bazate pe anarhie și polaritate. Iar răspunsul la întrebarea dacă logica dreptului sau cea a puterii este răspunzătoare cel mai frecvent pentru comportamentul internațional este o chestiune empirică, nu teoretică.

Să ne gândim de asemenea la principiul autodeterminării, care are un rol central în crearea unui număr mare de state noi și, de obicei, Majoritatea statelor postcoloniale au supraviețuit nu datorită propriilor sau puterii aliaților lor, ci datorită recunoașterii internaționale. Supraviețuirea lor – pe care în special realistiții ofensivi trebuie să o găsească inexplicabilă – a fost întărită de abolirea războiului de agresiune în a doua parte a secolului XX-lea.

Urmărind această linie de analiză (vezi și Buzan, Jones și Little) ajungem în zona slabă a spectrului realist, despre care am vorbit la început. Snyder este în mod clar un realist: el evidențiază anarhia și lupta pentru putere și este sceptic față de puterea relativă a normelor și instituțiilor. Dar abordează și față de instituții și norme este neobișnuit de deschisă, sugerând convergențe interesante cu analize non-realiste convergente.

De exemplu, Alexander Wendt (1999: Cap. 6) demonstrează că ordinea anarhică funcționează foarte diferit când actorii se percep unii pe alții ca „inamici”, gata să se distrugă unii pe ceilalți, „rivali” care concurează dar nu amenință supraviețuirea celuilalt și „prieteni” care au renunțat la forță în relațiile dintre ei. Realismul în fapt devine un caz special de inamicitate, anume ceea ce Wendt numește anarhie „hobbesiană”. Suveranitatea, înțelesă ca dreptul la integritate teritorială și independență politică, transformă relațiile după modelul celor existente între rivalii lui Locke, cu rivalitatea substanțială moderată de abolirea războiului de agresiune.

Mare parte a realiștilor subestimează totuși semnificația instituțiilor, așa cum se sugerează în titluri ca „The False Promise of International Institutions” (Mearsheimer 1994/5) și *Sovereignty: Organized Hypocrisy*¹² (Krasner 1999). Instituțiile și normele sunt tratate ca și cum ar putea fi reduse la interesele materiale ale celui puternic. Ele sunt, în cel mai bun caz, „variabile intermediare”, de la care se poate aștepta să aibă efecte independente doar în chestiuni minore, îndepărtate de lupta pentru putere. (O interesantă și puțin explorată alternativă este reprezentată de încercarea lui Schweller și Priess 1997 de a teoretiza instituțiile din interiorul perspectivei realiste).

Realistiții sunt ceva mai puțin reticenți în a vorbi despre identități – deși, de obicei, nu o fac în mod intenționat. Este cel mai evident în distincția realistă clasică dintre puterile de *status quo* și cele revizioniste sau sciziunea paralelă dintre realiști structurali ofensivi și defensivi. Dar există multe alte exemple. A fi o „mare putere” înseamnă nu numai a avea capacități materiale deosebite, ci și un rol de gestiune și răspundere în societatea internațională (Bull 1977: Cap. 9; Simpson 2004) și un tip specific de identitate. Echilibrul de putere este și un

¹¹ „Falsa promisiune a instituțiilor internaționale” (n. trad.).

¹² *Suveranitatea: ipocrizie organizată* (n. trad.).

„mare putere” de instituții (Gulick 1967); Bull 1977: Cap. 4; Cronin 1999: Cap. 9). Teritoriul suveran este un exemplu de construcție la scară sistemică a identității unității (compară Cronin 1999; Reus-Smit 1999). Ca să luăm un exemplu simplu, atitudinea față de teritoriu este foarte diferită între suveranii din modernitatea timpurie și statele suverane naționale teritoriale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea. (Despre importanța identității în gândirea politică internațională vezi Keene, 2005.)

Realistiții structurali nu au totuși o bază teoretică pentru a încorpora identitatea la fel cum procedează Waltz în definirea motivației statelor, conștient de faptul că identitatea este în mod implicit și ilicit încorporată într-o analiză realistă. Identitatea este prezentă în termeni diferiți. Realistiții (neo)clasici au însă spațiu teoretic pentru identitate și pentru rolul instituțiilor, dar puțini sunt cei care au urmărit această pistă în mod sistematic. O excepție notabilă este lucrarea lui Schweller despre puterile revizioniste (1994, 1999:18-23), care încearcă să combine elemente structurale, motivaționale și identitare într-o relatare realistă riguroasă.

Permanență și schimbare

Identitățile, instituțiile și normele sunt importante pentru scopurile noastre, nu neapărat pentru că ar fi preocupări centrale ale celor mai mulți realiști, ci pentru că ele reprezintă principalele puncte de divergență substanțială între abordările realiste și celelalte, în teoria contemporană a relațiilor internaționale. Ele ridică indirect și problema schimbării. O critică frecventă cu privire la realism este incapacitatea sa de a percepe schimbările fundamentale din relațiile internaționale. Implicațiile acestei acuze sunt, totuși, mai puțin convingătoare decât își imaginează unii.

Realismul este o teorie construită pentru a explica permanența. Realistiții sunt mai impresionați de ocurența repetată a unor tipare de-a lungul timpului decât de diversitatea istorică și culturală de neașteptat a actorilor și a interacțiunilor în relațiile internaționale. Ei evidențiază permanența nu întâmplător, ci ca urmare a unei alegeri teoretice conștiente. Deși este posibil ca alții să nu împărtășească această judecată, ea este una în privința căreia oameni raționali pot să se contrazică în mod rezonabil.

Eșecul realismului de a explica sfârșitul Războiului Rece explică în mare parte scăderea popularității sale de-a lungul ultimilor cincisprezece ani. Paradoxal, realiștiții pot însă afirma că ei nu au încercat niciodată să explice schimbarea. Ei pot chiar nota, cu o oarecare automulțumire, că nici celelalte teorii ale relațiilor internaționale nu au făcut o treabă mai bună. Toată lumea a fost luată prin surprindere.

Este de înțeles că schimbarea radicală poate fi invocată împotriva unei teorii care pune accentul pe permanență. Dar oricare ar fi tipul de eșec, el este

împărtășit și de toate celelalte teorii proeminente ale relațiilor internaționale. Este un eșec al disciplinei în ansamblul său, mai degrabă decât unul al realismului în mod special.

Moralitate și politică externă

În discuțiile populare și în cele de politică externă, termenul „realist” se referă cel mai frecvent la argumente împotriva urmăririi obiectivelor morale în relațiile internaționale. Deși este în principiu doar un caz special al chestiunii mai largi a normelor și instituțiilor, locul moralității în politica externă a fost o preocupare centrală a tradiției realiste clasice, nu numai în texte canonice precum „Dialogul Melian” al lui Tucidide și „Principele” lui Machiavelli, dar și în lucrările unor realști de frunte din secolul al XX-lea, precum Carl von Clausewitz, Morgenthau și Niebuhr. Este de asemenea o chestiune de importanță substanțială vitală. Prin urmare, merită din plin purtarea unei discuții aici, chiar dacă a devenit o preocupare marginală a realiștilor academici începând de la anii 1970. Preocupările acestora au fost mai științifice și orientate mai degrabă școlastic decât direct către formularea de politici.

Subordonarea moralității față de putere este prezentată deseori ca o propoziție descriptivă a faptelor din viața politică internațională. „Acțiunile statelor nu sunt determinate de principii morale și angajamente legale, ci de rațiuni de interes și putere” (Morgenthau 1970: 382). „În anarhie, statele nu pot permite să fie morale. Posibilitatea unui comportament moral rezidă în existența unui guvern eficient care să poată descuraja și pedepsi acțiunile ilegale” (Art și Waltz 1983:6).

Asemenea prezumții sunt însă în mod evident false. Tot așa cum indivizii se pot comporta moral în absența unei impuneri, din partea guvernului, a regulilor morale, statele pot și chiar acționează deseori pe baza unor preocupări de natură morală. Să luăm în considerare, spre exemplu, aflulul de ajutoare internaționale în urma tsunamiului din Oceanul Indian și a altor dezastre naturale ori politice.

Pur și simplu nu este adevărat, nici despre oameni și nici despre state, faptul că „niciodată nu fac bine decât dacă sunt împinși de necesitate”, că „nu fac rău în aceeași măsură, atunci când nu este nimic care să îi împiedice” (Machiavelli 1970: Cartea I, Cap. 2, 58). Uneori – eu aș zice chiar frecvent – statele apreciază conformitatea cu normele etice și umanitare din motive care nu au nimic sau au foarte puțin de a face cu frica de coerciție. Iar chiar și atunci când statele violează normele din cauza absenței unei puteri care să le aplice, forța etică independentă a unei norme încălcate este adesea o putere

semnificativă a calculului normativ pe care îl fac atât statul în cauză, cât și cei care judecă fapta.

De asemenea, trebuie să ne amintim că și în anarhie, impunerea coercitivă este uneori posibilă, cel mai evident prin mecanismul de „fiecăre pentru sine” (*self-help*). În plus, există diferite mecanisme pentru a induce, chiar și atunci când nu pot forța, conformitatea cu normele. Opinia publică, atât la nivel național cât și internațional, poate fi un factor puternic. În unele cazuri, puterea și autoritatea instituțiilor interguvernamentale poate fi semnificativă. La modul mai general, dreptul internațional, ce include unele obligații care sunt de asemenea și obligații morale, nu este violat mai frecvent decât dreptul național. În orice caz, violările au de obicei costurile lor pentru state (deși uneori nu suficiente de mari pentru a obliga conformarea).

Realității subliniază pe bună dreptate că un stat, în special unul puternic, care țin să violeze o normă morală internațională, poate scăpa de obicei nesancționat – și că, atunci când nu poate scăpa, aceasta se întâmplă deoarece puterea celorlalte state a fost mobilizată în numele normei morale. Cu toate acestea, statele se conformează uneori normelor morale atât de dragul lor, cât și în urma luării în considerare a costurilor neconformării. De fapt, statele ajung în mod normal la concluzia că în unele situații își pot permite să fie morale, în ciuda anarhiei internaționale.

De exemplu, intervențiile umanitare din Kosovo, Timorul de Est și Darfur, deși târzii și limitate, pur și simplu nu pot fi înțelese fără a lua în calcul forța normativă independentă a normei anti-genocid și a principiilor umanitare. Asemenea preocupări normative sunt arareori singura motivație din spatele acțiunilor de politică externă. Dar ele sunt deseori un element important al calculului. Și, invers, sunt puține acțiunile semnificative de politică externă care reflectă exclusiv o motivație egoistă. Politica externă este propulsată de intersecția mai multor motivații, unele dintre ele fiind de natură etică, într-un număr mare de țări.

Urmărirea obiectivelor morale precum extinderea democrației sau prevenirea maladiilor infantile pot fi cu siguranță costisitoare. Dar niciun țel politic nu poate fi atins fără costuri. Întocmai precum costul presupus de urmărirea obiectivelor economice nu poate justifica excluderea intereselor economice din cadrul politicii externe, costurile urmăririi obiectivelor morale nu justifică excluderea lor categorică din agende de politică externă. Demersul potrivit este să cântărim costurile și beneficiile urmăririi tuturor intereselor relevante, fie ele morale sau imorale. Valorile morale sunt într-adevăr valori și prin urmare ele trebuie luate în considerare în orice calcul politic rezonabil și realist. Astfel că până și Mearsheimer îngăduie existența „unor motive bune pentru a aplauda invazia Cambogiei din 1978 de către Vietnam, din moment ce ea a înălțat de la putere pe criminalul Pol Pot” (1994/5:31).

Realiștii sugerează adesea că cetățenii de rând și chiar politicienii, în special în regimuri democratice, tind să subestimeze costurile – și astfel să supraestimeze spațiul disponibil – urmării intereselor morale. Dar în măsura în care acesta este un adevăr, cei mai mulți non-realiști ar avea aceeași linie critică. Nu este nimic exclusiv realist în insistența ca politica externă să se bazeze pe un calcul rațional al costurilor și beneficiilor.

Să notăm că, pe măsură ce această discuție a avansat, ne-am deplasat către argumente mai prescriptive ce contestă înțelepciunea urmării obiectivelor morale. Pe aceleași căi, realiștii accentuează deseori constrângerile asupra politicii externe impuse de misiunea de om de stat. De exemplu, Kennan apreciază că „obligatia primară a oricărui guvern este față de interesele naționale ale societății pe care o reprezintă” și, prin urmare, „aceleași concepte morale nu mai sunt relevante pentru ei” (1954/48; 1985/6:206). Morgenthau vorbește despre cerințele speciale ale treburilor statului în termeni de „autonomie a politicului” (1948/1954/1973:12; 1962:3).

Kennan susține că preocuparea prioritară pentru interesul național este o „necesitate inevitabilă” și prin urmare ea „nu poate fi clasificată nici ca «bună», nici ca «rea»” (1985/6:206). Dar dacă interesul național reprezintă nu doar binele, ci binele la un nivel foarte ridicat, nu există niciun motiv pentru a accepta ca standard pentru a judeca comportamentul politic internațional. „Necesitatea” invocată aici este una etică, și nu o chestiune de constrângere fizică sau logică.

Astfel, mulți realiști prezintă în mod explicit urmărirea interesului național și politica de putere realistă ca pe o chestiune de obligație etică. Istoria socială a realiștilor americani de după război a lui Joel Rosenthal este intitulată *Righteous realists (Realiștii virtuosi)* (1991). Morgenthau merge atât de departe încât vorbește despre „demnitatea morală a interesului național” (1951:33-9).

Unii realiști adoptă o etică naționalistă radicală, care susține că „statul nu poate fi judecat conform standardelor care se aplică indivizilor, ci pe baza celor care îi sunt fixate prin propria sa natură și propriile sale teluri supreme” (Treitschke 1916:99). Cei mai mulți însă dovedesc diferite grade de disconfort cu faptul că „marea majoritate persistă în ideea conturării unei distincții clare între bunăstarea celor care împărtășesc aceeași colectivitate cu ei și bunăstarea umanității” (Tucker 1977:139-40). Mulți se folosesc de limbajul tragediei, de exemplu, în titluri precum *Truth and Tragedy (Adevăr și tragedie)*, Thompson și Meyers (1977) și *The Tragedy of Great Power Politics (Tragedia politicii de forță)* (Mearsheimer 2001). Niebuhr (1932) deplânge diminuarea severă a sentimentelor și resurselor noastre morale în viața socială în general și în politica internațională în special. Carr merge și mai departe, pretinzând că „imposibilitatea de a fi un realist coerent și pătrunzător este una din cele mai sigure și ciudate lecții ale științei politice” (1939/1945/1946:89).

Cerințele etice speciale ale treburilor statului merită cu siguranță evidențiate. Omul de stat are o obligație etică de a proteja și promova interesul național, tot astfel cum avocații, în special în sistemele de drept adversariale, au o obligație etică de a apăra interesele clienților lor, deși deseori acestea sunt contrare dreptății și adevărului. Ne așteptăm pe bună dreptate ca liderii naționali să atribuie o importanță specială intereselor naționale. Ar fi nu numai iresponsabil din punct de vedere politic, ci și o abandonare a eticii ca în formularea și implementarea politicii externe să se ia în considerare doar preceptele religioase, principiile morale universale, dreptul internațional sau un interes uman largit.

Supraviețuirea, în special, este o prioritate absolută în asemenea măsură, încât până și mulți moralisti ar fi de acord cu Machiavelli că „atunci când siguranța țării depinde în întregime de decizia ce urmează a fi luată, nicio atenție nu ar trebui acordată nici dreptății, și nici nedreptății” (1970: Cartea I, Cap. 41). Dar un asemenea argument se aplică în aceeași măsură obiectivelor non-morale, precum urmărirea intereselor economice sau sprijinul acordat unui aliat. Iar supraviețuirea este arareori în joc în relațiile internaționale.

Este pur și simplu neadevărat că „lupta pentru putere este identică cu lupta pentru supraviețuire” (Spykman 1942:18). Tot atât de neadevărat este că „sistemul forțează statele să se comporte conform dictatelor realismului, în caz contrar riscând distrugerea” (Mearsheimer 1995:91). Multe obiective morale de politică externă nu prezintă niciun risc pentru supraviețuirea națională. Iar alte interese naționale pur și simplu nu sunt bazate pe prioritatea etică a supraviețuirii. Tot astfel cum unui avocat care află despre clientul său că este pe cale să comită o crimă i se cere în mod normal să renunțe la confidențialitate, obligațiile etice ale omului de stat față de interesul național trebuie uneori să fie puse în balanță cu alte norme și valori.

Realiștii sunt cu certitudine îndreptățiți să critice „moralismul”, convingerea că relațiile internaționale pot fi judecate doar prin prisma normelor morale convenționale. Dar niciunul sau puțini dintre teoreticienii sau activiștii serioși nu și-au însușit această viziune. Chiar și activiștii pentru pace din perioada interbelică, pe care realiștii îi desconsideră, numindu-i peiorativ „idealiști”, au avut de obicei vederi mult mai complexe (Lynch 1999).

În măsura în care există o tendință către moralism în politica externă, în special în Statele Unite, realiștii pot oferi un remediu sănătos. În urmă cu cinci sute de ani, poate că era scandalos ca Machiavelli să afirme că un bun om de stat trebuie „să învețe să nu fie bun, și să se folosească sau nu de acest lucru în funcție de necesități” (1985: Cap. 15). Astăzi, aproape toți studenții în relații internaționale sunt de acord că uneori omul de stat trebuie să acționeze într-o manieră contrară principiilor morale private – de exemplu, să acorde o mai mare importanță salvării vieții propriilor soldați decât a soldaților adversarului.

Controversa apare cu privire la când, unde și cât de des este necesară cu adevărat violarea normelor morale. Realistii susțin că anarhia și egoismul contrâng atât de sever spațiul destinat preocupărilor morale, încât nu ar fi o prea mare exagerare să spunem că, în anarhie, statele nu își pot permite să fie morale. Aceasta este totuși o ipoteză empirică contingentă, asupra căreia oamenii raționali pot, în mod acceptabil, să se contradică. Chiar și dacă o acceptăm, ea nu ne oferă o bază pentru a exclude în mod categoric moralitatea din politica externă. Chiar dacă obligația primară a unui om de stat este interesul național, aceasta nu este singura. Statele nu numai că sunt libere să acționeze incluzând anumite obiective morale în definiția pe care o dau interesului național, dar adesea chiar o fac.

Cum să gândim despre realism (și criticii săi)

În repetate rânduri am identificat o tendință nefericită a realiștilor de a forța o intuiție importantă mult dincolo de punctul ei critic. Nu numai ei sunt înclinați către exagerări retorice, precum afirmația lui Nicholas Spykman că „urmărirea puterii nu este făcută pentru îndeplinirea aspirațiilor morale; ci acestea din urmă sunt folosite pentru a facilita acaparea puterii” (1942:18). Chiar și oamenii de stat mai moderați sunt în general lipsiți de temperanță necesară. Notăm absența unor adverbe precum „adesea”, „frecvent” și chiar a lui „de obicei” în afirmația lui Kennan, citată mai sus, conform căreia considerațiile non-morale „trebuie lăsate să triumfe”. Tot astfel, Mearsheimer, pe aceeași pagină unde susține că instituțiile „au doar o importanță marginală” – o afirmație controversată dar plauzibilă empiric, înrădăcinată în analiza realistă standard a impactului anarhiei – expune de asemenea pretenția evident falsă că instituțiile „nu au un efect independent asupra comportamentului statelor” (1994/5:7).

Se întâmplă adesea ca susținătorii înfocați ai unei teorii să alunece pe nesimțite dinspre simplificări teoretice (justificabile) către afirmații descriptive (nejustificabile). Așa cum am arătat de mai multe ori, teoriile sunt nevoite să abstractizeze, să simplifice și astfel să exagereze. Pericolul apare atunci când aceste tipuri ideale simplificate teoretic sunt prezentate ca dovezi empirice categorice. Este ironic, dar nu foarte surprinzător, că realiștii sunt la fel de înclinați către această confuzie ca și susținătorii altor teorii.

Waltz sintetizează cu o butadă contribuția realismului: acesta „ne spune un număr redus de lucruri mari și importante” (1986:329). Dacă realiștii inclusiv Waltz însuși, ar fi fost întotdeauna atât de modești, această disciplină ar fi fost, deosebi în Statele Unite, mult mai câștigată – în special dacă realiștii ar fi ținut cont de implicațiile negative ale faptului că există un număr mare

important de lucruri asupra cărora realismul nu ne spune nimic. Realismul pur și simplu nu reușește să explice cea mai mare parte a relațiilor internaționale. Anarhia, egoismul și distribuția de capacități nu pot explica o vastă majoritate a lucrurilor care se întâmplă în aceste relații.

Răspunsul realist cum că ei explică „cele mai importante lucruri” este o judecată normativă discutabilă. Mai mult, dată fiind lipsa de claritate a celor mai multe dintre predicțiile realiste, nu reiese deloc că realismul ar oferi explicații profunde sau satisfăcătoare chiar și asupra situațiilor cărora le este aplicat (compară Wendt 1999: 18, 251-9). Dar chiar și dacă realismul explică adecvat cele mai importante câteva lucruri, nu există niciun motiv pentru care ar trebui să reducem disciplina doar la acelea. Sărăcirea rezultată ar fi echivalentă cu restrângerea medicinei la a studia și trata doar bolile ce cauzează moartea.

Că realismul nu poate explica arii largi ale relațiilor internaționale nu reprezintă un motiv pentru a-l denigra sau marginaliza. Realistii trebuie totuși să permită același lucru celorlalte teorii. Realismul trebuie să fie o parte importantă, chiar esențială, a disciplinei pluraliste a studiilor internaționale. Nimic mai puțin. Dar și nimic mai mult.

Întrebarea familiară „Ești realist?” poate fi potrivită doar dacă înțelegem realismul ca pe o teorie morală sau o viziune asupra lumii. Câțiva realiști, în special creștinii augustinieni precum Niebuhr (1941, 1943) și Butterfield (1953) au tratat realismul în astfel de termeni. Printre realiștii academici contemporani, Robert Gilpin (1986, 1996) se apropie, poate, de o asemenea viziune. Dar viziunile asupra lumii – dreptul natural, islamismul, kantianismul, creștinismul, aristotelismul, umanismul – nu sunt ceea ce înțelegem de obicei prin „teorii ale relațiilor internaționale”. Dacă vorbim despre teorii analitice sau explicative, a fi sau a nu fi realist nu prea are sens.

Exceptând cazul în care previziunile sau explicațiile realiste ar reuși să fie aproape întotdeauna corecte de-a lungul întregii arii a relațiilor internaționale – dar nici realismul și nicio altă teorie a relațiilor internaționale nici măcar nu se apropie de acest lucru –, niciun student sau practician serios n-ar dori să fie un realist în sensul de a aplica întotdeauna sau a acționa conform teoriei realiste. Dar dacă realismul a oferit uneori informații sau explicații valoroase – și chiar cei mai radicali critici sunt de acord cu asta –, nicio persoană rezonabilă nu ar dori să fie un antirealist, în sensul că nu dorește să folosească nicodată teorii realiste.

Întrebările corecte sunt cât de regulat, în ce domenii și în ce scopuri ne ajută realismul să înțelegem lumea sau cum să ne comportăm în ea. Răspunsul meu general este: „mult mai rar decât pretind cei mai mulți dintre realiști, dar mult mai frecvent decât ar vrea să concedă cei mai mulți antirealiști”. Dar mai important decât acest răspuns general este faptul că, în funcție de interesul

politic și de preocupările empirice, realismul poate fi folosit în mod regulat, ocazional, sau aproape niciodată.

Realismul *trebuie* să fie o parte a cutiei cu unelte analitice a fiecărui student serios al relațiilor internaționale. Dar dacă acesta este singurul nostru instrument – sau chiar instrumentul nostru de bază –, vom fi dureros și insuficient echipați pentru sarcinile noastre analitice; viziunea noastră asupra relațiilor internaționale va fi în mod trist sărăcită și, în măsura în care teoria are impact asupra practicii, proiectele pe care le desfășurăm în lume sunt pasibile să a fi ciopârțite și greșit modelate.

Traducere de Doru FRĂNȚESCU

Capitolul 3

Liberalismul

Scott Burchill

Reprezentând unul dintre cele două mari produse filosofice ale liberalismului european, liberalismul a avut un impact considerabil asupra tuturor societăților moderne industriale. El susține guvernarea limitată, raționalitatea științifică, fiind de părere că indivizii ar trebui să fie liberi față de puterea arbitrară a statului, față de persecuție și superstiție. Este un partizan al libertății politice, al democrației și al drepturilor garantate constituțional, și promovează libertatea și egalitatea individuale înaintea legii. Liberalismul a pledat pentru competiția indivizilor în societatea civilă, declarând că economia de piață promovează cel mai bine bunăstarea tuturor printr-o alocare mai eficientă a resurselor rare în cadrul societății. Deoarece ideile sale au fost puse în aplicare în tranzițiile democratice recente în ambele emisfere și s-au manifestat în globalizarea economiei mondiale, liberalismul rămâne o doctrină puternică și influentă.

Există mai multe curente ale gândirii liberale care au influențat studiul relațiilor internaționale. Capitolul de față va începe cu o analiză a renașterii gândirii liberale după Războiul Rece. Apoi va explica modul în care se bazează pe tradițiile liberale tradiționale față de război și importanța democrației și a drepturilor omului continuă să inspire gândirea contemporană. Va fi evaluată influența liberalismului economic, în special a teoriei interdependenței și a constituționalismului liberal, după care vom examina argumentele liberale pentru globalizare și impactul terorismului nestatal asupra gândirii liberale. Concluzia va evalua contribuția liberalismului la teoria relațiilor internaționale.

După Războiul Rece

Prăbușirea comunismului sovietic la începutul anilor 1990 a consolidat influența teoriilor liberale ale relațiilor internaționale în cadrul forurilor academice. Este vorba de o tradiție despre care s-a crezut multă vreme că fusese discreditată de perspectivele care subliniază trăsăturile recurente ale relațiilor

politic și de preocupările empirice, realismul poate fi folosit în mod ocazional, sau aproape niciodată.

Realismul *trebuie* să fie o parte a cutiei cu unelte analitice a studentului serios al relațiilor internaționale. Dar dacă acesta este singurul instrument – sau chiar instrumentul nostru de bază –, vom fi durișor insuficient echipați pentru sarcinile noastre analitice; viziunea noastră asupra relațiilor internaționale va fi în mod trist sărăcită și, în măsura în care teoria are impact asupra practicii, proiectele pe care le desfășurăm în lume sunt pasibile să a fi ciopârțite și greșit modelate.

Traducere de Doru FRĂNTEȘU

Capitolul 3

Liberalismul

Scott Burchill

Reprezentând unul dintre cele două mari produse filosofice ale iluminismului european, liberalismul a avut un impact considerabil asupra formării tuturor societăților moderne industriale. El susține guvernarea limitată, raționalitatea științifică, fiind de părere că indivizii ar trebui să fie liberi față de puterea arbitrară a statului, față de persecuție și superstiție. Este un partizan al libertății politice, al democrației și al drepturilor garantate constituțional, și pune libertatea și egalitatea individuale înaintea legii. Liberalismul a pledat pentru competiția indivizilor în societatea civilă, declarând că economia de piață promovează cel mai bine bunăstarea tuturor printr-o alocare mai eficientă a resurselor rare în cadrul societății. Deoarece ideile sale au fost puse în aplicare în tranzițiile democratice recente în ambele emisfere și s-au manifestat în globalizarea economiei mondiale, liberalismul rămâne o doctrină puternică și influentă.

Există mai multe curente ale gândirii liberale care au influențat studiul relațiilor internaționale. Capitolul de față va începe cu o analiză a renașterii gândirii liberale după Războiul Rece. Apoi va explica modul în care se atitudinile liberale tradiționale față de război și importanța democrației și a drepturilor omului continuă să inspire gândirea contemporană. Va fi evaluată influența liberalismului economic, în special a teoriei interdependenței și a instituționalismului liberal, după care vom examina argumentele liberale pentru globalizare și impactul terorismului nestatal asupra gândirii liberale. Concluzia va evalua contribuția liberalismului la teoria relațiilor internaționale.

După Războiul Rece

Prăbușirea comunismului sovietic la începutul anilor 1990 a consolidat influența teoriilor liberale ale relațiilor internaționale în cadrul forurilor academice. Este vorba de o tradiție despre care s-a crezut multă vreme că fusese discreditată de perspectivele care subliniază trăsăturile recurente ale relațiilor

internaționale. Într-o reafirmare încrezătoare a teleologiei liberalismului, Fukuyama a susținut la începutul anilor 1990 că prăbușirea Uniunii Sovietice a demonstrat că democrația liberală nu are niciun competitor ideologic serios: a fost „sfârșitul evoluției ideologice a umanității” și „forma finală a guvernării umane” (1992: xi-xii). Este un argument care a fost întărit de tranzițiile recente spre democrație în Africa, Asia de Est și America Latină.

Pentru Fukuyama, sfârșitul Războiului Rece a reprezentat un triumf al „statului ideal” și al unei forme speciale a economiei politice, „capitalismul liberal”, care nu poate fi îmbunătățit: nu poate exista „niciun progres, de aici înainte, în dezvoltarea principiilor și a instituțiilor fundamentale” (1992: xi-xii). Potrivit lui Fukuyama, sfârșitul conflictului dintre Est și Vest a confirmat acest fapt: capitalismul liberal nu putea fi contestat ca model și punct maxim al dezvoltării politice și economice al omenirii. La fel ca mulți liberali, el vede istoria ca fiind progresivă, liniară și „direcțională” și este convins de faptul că „există un proces fundamental în desfășurare care dictează un model de evoluție comună pentru toate societățile umane – pe scurt, un fel de o Istorie Universală a umanității îndreptată în direcția democrației liberale” (Fukuyama 1992: xi – xii, 48).

Credința lui Fukuyama că formele occidentale ale guvernării și ale economiei politice sunt destinația ultimă pe care întreaga rasă umană o va atinge ridică un număr de provocări pentru ortodoxia Relațiilor Internaționale. În primul rând, părerea sa conform căreia dezvoltarea politică și economică se termină cu democrația capitalist-liberală presupune că drumul occidental spre modernitate nu se mai poate confrunta cu o provocare de tipul comunismului, și va duce până la urmă la o concordie globală. În al doilea rând, argumentul lui Fukuyama presupune că diferențele naționale și culturale nu reprezintă un impediment pentru triumful democrației liberale și al capitalismului, care nu au de înfruntat nicio rezistență serioasă. În al treilea rând, teoria lui Fukuyama ridică întrebări importante despre guvernare și comunitate politică. Care sunt implicațiile globalizării pentru statele-națiune și puterile lor suverane?

Mult mai important, Fukuyama crede că progresul în istoria umanității poate fi măsurat prin eliminarea conflictului global și prin adoptarea principiilor legitimității care au evoluat de-a lungul timpului în sistemele politice naționale. Aceasta constituie o abordare „din interior spre exterior” a relațiilor internaționale, prin care comportamentul statelor poate fi explicat prin examinarea aranjamentelor lor interne. De asemenea, ea duce la ipoteza importantă a lui Doyle conform căreia „democrațiile liberale doresc mai mult decât orice să evite utilizarea forței în relațiile dintre ele”, o viziune ce respinge propoziția realistă potrivit căreia natura anarhică a sistemului internațional facee ca statele să fie prinse în mod necesar în lupta pentru putere și securitate (Linklater 1993:29).

Internaționalismul liberal: o perspectivă „dinspre interior spre exterior”

Deși consideră că „ipotezele lui rămân corecte”, evenimentele din 11 Septembrie l-au determinat pe Fukuyama să reflecteze ulterior asupra rezistenței la convergența politică și economică în lumea modernă și asupra reacției multor societăți împotriva dominației occidentului (Fukuyama 2002:28). În 2005, drumul către modernitatea occidentală nu pare la fel de drept sau de inevitabil pe cât părea cu un deceniu sau mai mult în urmă. Emergența militantismului islamic poate fi doar o revoltă pasageră și cu influență disproporționată împotriva autorității culturale occidentale, dar, din perspectiva anului 1990, ea a fost pe cât de neașteptată, pe atât de violentă.

Cu toate acestea, în anii 1990, Fukuyama a repus în discuție o viziune îndelung consolidată printre liberali: cea conform căreia răspândirea ordinilor politice naționale legitime va aduce până la urmă sfârșitul conflictelor internaționale. Această poziție neokantiană pleacă de la premisa că anumite state, cele cu un liberalism democratic consolidat, constituie un ideal pe care restul lumii îl va imita. Fukuyama este uimit de gradul în care democrațiile liberale și-au depășit instinctele violente și au instituționalizat norme care pacifică relațiile dintre ele. El este impresionat în mod special de emergența principiilor împărtășite asupra legitimității printre marile puteri, o tendință despre care el credea că va continua și în perioada post-Război Rece. Proiectarea principiilor liberal-democratice spre domeniul internațional este considerată a oferi cea mai bună perspectivă pentru o ordine mondială pacifică, pentru că „o lume compusă din democrații liberale ar trebui să aibă mult mai puține tendințe către război, din moment ce toate națiunile își vor recunoaște reciproc legitimitatea.” (Fukuyama 1992: xx).

Această viziune este respinsă de neorealiști, care pretind că aspirațiile morale ale statelor sunt frustrate de absența unei autorități superioare care să le reglementeze comportamentul. Natura anarhică a sistemului internațional tinde să omogenizeze comportamentul de politică externă prin socializarea statelor în sistemul politicii de putere. Cerințele de a avea putere strategică și securitate sunt dominante într-o lume nesigură, și ele vor prima asupra aspirațiilor etice ale statelor, indiferent de arhitectura lor politică națională.

Întrucât subliniază importanța legitimității ordinilor politice interne în explicarea comportamentului de politică externă, consideră că liberalii sunt vinovați – în viziunea unor realiști precum Waltz – de „reducționism”, când de fapt ei ar trebui să scoată în evidență trăsăturile „sistemice” ale relațiilor internaționale. Acest conflict între perspectiva „din interior spre exterior” și cea „din exterior spre interior” a devenit o importantă linie de demarcație în teoria

internațională modernă. O parte semnificativă a acestui capitol se va apleca asupra măsurii în care critica neorealistă a internaționalismului liberal poate fi susținută în perioada post-Război Rece.

Argumentul lui Fukuyama nu este numai o celebrare a faptului că, în realitate, capitalismul liberal a supraviețuit amenințării marxismului. Acesta implică, de asemenea, faptul că neorealismul a trecut cu vederea „principala tendință macropolitică de pe scena politicii mondiale de astăzi: extinderea ariei liberale de pace” (Linklater: 1993: 29). Contestarea viziunii conform căreia anarhia condiționează comportamentul internațional este argumentul lui Doyle pentru a susține că există un grup din ce în ce mai mare de state pacifiste care au învățat să își rezolve diferendele fără a recurge la violență. Probabila expansiune a acestei sfere pacifiste este considerată cea mai semnificativă caracteristică a peisajului post-comunist. Dacă această teorie poate fi susținută, ea va constitui o importantă revenire a unei teorii internaționale despre care s-a crezut că fusese serios zdruncinată de Carr prin critica sa la adresa utopismului liberal, în anii 1940. De asemenea, ea va fi o provocare serioasă pentru o disciplină care, până cu ceva timp în urmă, fusese dominată de ipoteze conform cărora războiul este o trăsătură endemică a vieții internaționale (Doyle 1986: 1151-69).

Război, democrație și liber schimb

Bazele internaționalismului liberal contemporan au fost puse în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea de către liberalii care au propus anumite precondiții pentru o ordine mondială pașnică. Pe scurt, ei au ajuns la concluzia că perspectivele de eliminare a războiului sunt legate de preferința pentru democrație în defavoarea aristocrației și pentru liberul schimb față de autarhie. În această secțiune, vom analiza pe rând aceste argumente și măsura în care ele influențează gândirea liberală contemporană.

Perspective de pace

Pentru liberali, pacea este starea normală a lucrurilor: în cuvintele lui Kant, pacea poate fi perpetuă. Legile naturii dictează armonia și coope-rarea dintre popoare. Războiul este așadar contrar naturii și irațional, o invenție artificială și nu un produs al naturii umane. Liberalii cred în progres și în perfectibilitatea condiției umane. Prin credința lor în puterea rațiunii umane și în capacitatea ființelor umane de a-și realiza potențialul interior, ei rămân încrezători în ideea că „pata” războiului poate fi eliminată din experiența umană (Gardner 1990: 23-39; Hoffman 1995: 159-77; Zacher și Matthew 1995: 107-

50). O idee larg răspândită, începând de la Rousseau, Kant și Cobden, până la Schumpeter și Doyle, este aceea că războaiele au fost provocate de guverne militariste și nedemocratice, pentru interesele lor ascunse. Războaiele au fost puse la cale de o „clasă războinică” înclinată spre extinderea puterii și bogației, prin cucerire teritorială. Conform lui Paine, în *The Rights of Man*, „sistemul războiului” a fost inventat „pentru a menține puterea sau slujbele oamenilor de stat, ale soldaților, ale prinților, ale diplomaților și ale fabricanților de arme, și pentru a consolida și mai mult tirania lor asupra poporului” (Howard, 1978:31). Războaiele le oferă guvernelor scuze pentru a inventa taxe, pentru a-și extinde aparatul birocratic și pentru a-și crește controlul asupra cetățenilor. Popoarele, pe de altă parte, sunt iubitoare de pace prin natura lor, și sunt aruncate în conflicte doar după bunul plac al unor conducători care nu îi reprezintă.

Războiul a fost un cancer pentru corpul politic. Dar a fost o suferință pe care ființele umane însele aveau capacitatea s-o vindece. Tratamentul pe care liberalii au început să-l prescrie de la începutul secolului al XVIII-lea nu s-a schimbat: „maladia” războiului ar putea fi tratată cu succes de cele două leacuri *democrația* și *liberul schimb*. Procesul democratic și instituțiile ar sparge monopolul puterii elitelor conducătoare și le-ar supune înclinația către violență. Comerțul liber și relațiile de afaceri ar învinge barierele artificiale între indivizi și i-ar uni peste tot într-o comunitate unică.

Pentru liberali precum Schumpeter, războiul a fost produsul instinctelor agresive ale elitelor nereprezentative. Înclinația către război a acestor lideri a condus masele ezitante spre conflicte violente care, pe cât de profitabile au fost pentru industriile de armament și pentru aristocrații militare, pe atât de dezastruoase au fost pentru aceia care luptau. Pentru Kant, crearea formelor de guvernământ republicane în care conducătorii erau răspunzători pentru faptele lor, iar drepturile individuale erau respectate, ar conduce la relații internaționale pașnice, pentru că cetățenii ar fi aceia care ar trebui să decidă, în ultimă instanță, războiul (Kant 1970: 100). Atât pentru Kant, cât și pentru Schumpeter, războiul era rezultatul guvernării de către o minoritate, deși Kant nu era un susținător al guvernării democratice (MacMillan 1995). Statele liberale, fondate pe drepturile individuale precum egalitatea în fața legii, libertatea de exprimare și libertăți civile, respectul pentru proprietatea privată și guvernarea reprezentativă, nu ar avea aceeași tendință spre război și conflict. Pacea era în mod fundamental o problemă de stabilire a unor ordini naționale legitime pretutindeni în lume. „Când cetățenii care poartă povara războiului își aleg guvernele, războaiele devin imposibile” (Doyle 1986: 1151).

Temele duale ale legitimității interne și gradului în care statele liberal-democratice au intenții temperate și pacifice în politica lor externă au fost abordate mai recent de Doyle, Russett și alții. Într-o reformulare a argumentului lui Kant că „fедераția pacifică” (*foedus pacificum*) poate fi construită prin

extinderea numărului de state cu constituții republicane, Doyle afirmă că democrațiile liberale sunt unice în abilitatea lor și în dorința de a stabili relații de pace între ele. Pacificarea relațiilor externe dintre statele liberale este considerată un produs direct al ordinilor lor politice legitime, bazate pe principii și instituții democratice. Recunoașterea reciprocă a acestor principii comune angajamentul față de domnia legii, de drepturile individului și de egalitatea în fața legii, și guvernarea reprezentativă bazată pe consimțământul popular înseamnă că democrațiile liberale arată un interes redus pentru conflictele între ele și nu au nicio bază în a-și contesta una alteia legitimitatea: ele și-au construit o „pace separată” (Doyle 1986: 1161; Fukuyama 1992: xx). Aceasta nu înseamnă că ele sunt mai puțin înclinate să facă război cu statele nedemocratice, și Doyle are dreptate în a sublinia că democrațiile au o poftă sănătoasă pentru divergențe cu statele autoritare, după cum au demonstrat-o conflictele din Orientul Mijlociu și din Asia Centrală. Dar tot acest fapt sugerează că cea mai bună probabilitate de a pune capăt războiului dintre state rezidă în răspândirea guvernelor liberal-democratice de-a lungul globului. Extinderea zonei de pace din centru către periferie reprezintă, de asemenea, baza optimismului lui Fukuyama în privința erei postcomuniste (Doyle 1986, 1995, 1997; Russett 1993).

Există atât aspecte structurale, cât și normative referitoare la „teoria păcii democratice”. Anumiți liberali accentuează constrângerile instituționale asupra statelor liberal-democratice, precum opinia publică, statul de drept și guvernământul reprezentativ. Alții pun accentul pe preferința normativă pentru com-promis și rezolvarea conflictelor, care poate fi găsită în democrațiile liberale. O combinație între cele două explicații întărește argumentul conform căruia statele liberal-democratice nu își rezolvă diferendele în mod violent, deși criticii realiști scot în evidență problemele de definire a ideii de democrație liberală și problema acțiunii ascunse, apreciind că, cel mult, teoria păcii democratice identifică o corelație în politica internațională, mai degrabă decât o „lege de fier” sau o teorie (Maoz și Russett 1993; Owen 1994).

Argumentul este extins și de Rawls, care spune că societățile liberale sunt, de asemenea, „mai puțin înclinate să se angajeze într-un război cu statele non-liberale aflate în afara legii, în afară de cazul în care există motive de legitimă apărare (sau în apărarea aliaților legitimi), sau intervenția în cazuri extreme pentru apărarea drepturilor omului” (Rawls 1999:49). Recentele războaie purtate de Statele Unite în Afganistan și în Irak au zdruncinat serios ipoteza că doar legitima apărare și umanitarismul determină statele liberal-democratice să intre în război.

Un argument al lui Mueller (1989) afirmă că suntem deja martori la tendința de dispariție a războiului dintre puterile majore. Resuscitând credința liberală în capacitatea oamenilor de a îmbunătăți condițiile morale și materiale ale vieții lor, Mueller crede că, așa cum duelul și sclavia au fost până la urmă

acceptabile din punct de vedere moral, războiul este văzut din ce în ce mai puțin ca fiind acceptabil, imoral și necivilizat. Faptul că războiul este văzut, pe scară din ce în ce mai largă, ca o formă anacronică de rezolvare a conflictelor nu se datorează vreunei schimbări în natura umană ori în natura relațiilor internaționale. Conform lui Mueller, tendința de dispariție a războiului din partea a secolului XX este produsul unei învățări morale, o schimbare în conștiința etică ce se îndepărtează de formele coercitive ale relațiilor sociale. Deoarece războiul implică mai multe costuri decât beneficii, el este văzut ca o preocupare nobilă sau romantică, el a devenit „neacceptabil în mod rațional” (Mueller 1989).

Una dintre statele industrializate ale lumii este cauza unui război pentru liberali precum Fukuyama și Mueller, care sunt siguri că războiul va fi într-o perioadă în care războiul, ca instrument al diplomației, va deveni demodat. Dar dacă războiul a fost un factor important în construirea lumii, precum au argumentat Giddens, Mann și Tilly, faptul că războiul este și încă în frâu tendința spre violență va avea și importante implicații pentru formele de comunitate politică ce sunt pe cale de a apărea în societățile statele ale lumii. Sfârșitul războiului dintre marile puteri poate avea implicații asupra rigidității frontierelor lor politice și de a însuși un val de schimbări în această privință, deși noul val al terorismului anti-occidental poate avea implicații asupra prezenței mai mari în ceea ce privește loialitatea cetățenilor. Dacă războiul a fost atât o forță de coagulare, cât și una distructivă în relațiile internaționale, problema menținerii coeziunii comunităților va fi o provocare importantă pentru centrele metropolitane.

Deși de-a împărtăși optimismul post-Război Rece al liberalilor, mulți liberali precum Waltz și Mearsheimer, argumentează că prăbușirea bipolarității din anii 1990 era un motiv de serioasă îngrijorare. Disuasiunea unipolară nu a menținut un echilibru stabil al puterii în lume, în timp ce bipolaritatea a dus la război. După cum argumentează Waltz, „în politica internațională, puterea neechilibrată conduce la război, chiar și atunci când e vorba de puterea americană” (Waltz 1993: 10). Prin urmare, extinderea unei zone de pace nu este un antidot pentru războiul care are loc într-o lume anarhică.

Războiele din Balcani, din Asia Centrală și din Golful Persic au arătat că puterile industriale importante – reprezintă un semnal de alarmă în diplomația internațională. Niciunul dintre acestea nu este un stat liberal-democratic, dar ele nu sunt mai puțin importante pentru ordinea mondială. Acestea și alte lupte în așa numitele „state eșuate” precum Afganistan, Somalia și posibil Indonezia și Papua Noua Guinee

subliniază faptul că fragmentarea statelor-națiune și războaiele civile apărute din mișcările secesioniste nu au beneficiat de atenția liberalilor, spre deosebire de războaiele interstatale.

Ele ne amintesc și de limitările teoriei păcii democratice, care oferă prea puține îndrumări despre cum ar trebui să se poarte statele liberale cu statele non-liberale. Rawls, pe de altă parte, este preocupat de măsura în care popoarele liberale și non-liberale pot fi participanți egali într-o „Societate a Popoarelor”. El argumentează că principiile și normele dreptului și practicii internaționale – „Dreptul Popoarelor” – pot fi dezvoltate și împărtășite atât de societățile liberale, cât și de cele non-liberale sau decent-ierarhice, fără a ne aștepta ca democrația liberală să fie punctul terminus pentru toate. Îndrumările și bazele principale pentru stabilirea unor relații armonioase între popoarele liberale și cele non-liberale, reglementate de un „Drept al Popoarelor”, duc teoria liberală internațională într-o direcție mai sofisticată, deoarece confirmă explicit nevoia ca gândirea utopică să fie realistă (Rawls 1999:11-23).

Deoarece numărul societăților islamice și din Asia de Est care resping superioritatea normativă a democrației liberale este în creștere, apare o îndoială cu privire la credința că lumea non-europeană caută să imite drumul occidental de modernizare politică. Acest lucru a fost foarte bine ilustrat de valul actual al terorii islamiste anti-occidentale. Linklater sugerează că nu răspândirea democrației liberale în sine are o atractivitate universală, „ci ideea puterii limitate care îi este consubstanțială, dar nu perfect sinonimă, democrației liberale” (Linklater 1993: 33-6; Rawls 1999). Noțiunea de putere limitată și respectul pentru statul de drept conținute în ideea de „constituționalism” poate fi unul dintre mijloacele rezolvării caracterului exclusivist al zonei liberale a păcii. Este un proiect mult mai puțin ambițios și poate mai sensibil în ceea ce privește diferențele culturale și politice între statele din sistemul internațional actual. El poate evita pericolul ca sistemul să se bifurce între un cerc interior privilegiat și un cerc exterior dezavantajat și neputincios (Linklater 1993:33). Cea mai mare barieră în calea extinderii zonei de pace a centrului este în fond percepția, la nivelul periferiei, că ea constituie o altă formă a dominației unei culturi asupra alteia.

Spiritul comerțului

Liberalii din secolele al XVIII-lea și al-XIX-lea credeau că spiritul războiului și cel al comerțului erau reciproc incompatibile. Multe războaie au fost duse de state pentru a-și îndeplini scopurile mercantiliste. După părerea lui Carr, „scopul mercantilismului... nu era să promoveze bunăstarea comunității și a membrilor săi, ci să mărească puterea statului, a cărei încarnare era

suveranul... bogăția era sursa puterii, sau, mai exact, a capacității de a purta război”. Până la războaiele napoleoniene, „bunăstarea, concepută în forma sa cea mai simplă ca metal prețios, era adusă în interiorul țării prin exporturi; iar, din moment ce în concepția statică asupra societății care domina în acea perioadă, piețele de export erau într-un număr fix, care nu putea crește, în ansamblu, atunci singura cale pentru o națiune de a-și extinde piețele și prin urmare bunăstarea era să le ia de la altă națiune, purtând un război motivat comercial, dacă era necesar” (Carr 1945: 5-6).

Liberalul schimb a reprezentat un mijloc mult mai pașnic de a acumula bunăstare națională deoarece, conform teoriei avantajului comparativ, fiecare economie ar avea de câștigat din punct de vedere material în astfel de condiții, decât în condiții de naționalism și autarhie. Comerțul liber ar șterge diviziunile dintre state și ar uni indivizii de pretutindeni într-o comunitate. Barierele artificiale puse comerțului au distorsionat percepțiile și relațiile dintre indivizi, în felul acesta ducând la tensiuni internaționale. Liberalul schimb ar extinde aria contactelor și a nivelurilor de înțelegere dintre popoarele lumii și ar încuraja prietenia și înțelegerea internațională. După părerea lui Kant, comerțul fără obstacole între popoarele lumii le-ar uni pe acestea într-o activitate comună și pașnică. „Comerțul... ar crește bunăstarea și puterea unei părți a populației care este iubitoare de pace, în defavoarea aristocrației orientate către război, și... ar face ca oamenii aparținând diferitelor popoare să se afle unii cu alții în contact; contacte care le-ar demonstra în mod clar că interesele lor fundamentale sunt convergente” (Howard 1978: 20; Walter 1996). În mod similar, Ricardo credea că liberalul schimb „leagă printr-un șir comun de interese și interacțiuni societatea universală a națiunilor în întreaga lume civilizată” (Ricardo 1911: 114).

Conflictele au fost adesea cauzate de către state, prin aceea că au ridicat bariere care au distorsionat și au mascat armonia naturală a intereselor împărtășite de către indivizii din toată lumea. Soluția problemei, au argumentat Adam Smith și Tom Paine, era libera circulație a bunurilor de consum, a capitalului și a muncii. „Dacă comerțului i s-ar permite extinderea de care este capabil, el ar extirpa sistemul războiului și ar produce o revoluție în comportarea necivilizată a guvernelor” (Howard 1978:29). În 1848, John Stuart Mill afirma și el că liberalul schimb era mijlocul prin care se putea pune capăt războiului: „comerțul face ca războiul să devină irelevant, consolidând și multiplicând interesele individuale care acționează într-o opoziție naturală cu acesta” (Howard 1978:37). Extinderea piețelor va plasa societățile pe cu totul alte fundamente. În locul conflictelor asupra resurselor limitate, cum este pământul, revoluția industrială a adus perspectiva unei prosperități nelimitate și fără precedent pentru toți: producția materială, atâta timp cât va fi tranzacționată în mod liber, va aduce progres umanității. Comerțul va crea relații de dependență reciprocă, care ar contribui la buna înțelegere între oameni și ar reduce

conflictul. Interesul economic ar fi atunci o piedică pentru război.

Liberalii au crezut întotdeauna că schimburile economice libere ar încuraja legăturile peste frontiere și ar produce o mutație la nivelul loialităților față de statul-națiune. Liderii ar ajunge până la urmă să admită că beneficiile liberului schimb depășesc costurile cuceririi teritoriale și ale expansiunii coloniale. Atracția de a merge la război pentru a promova interesele mercantile ar fi din ce în ce mai slabă pe măsură ce societățile învață că războiul nu face decât să împiedice comerțul și perspectivele de prosperitate economică. Interdependența ar lua locul competiției naționale și ar descuraja actele unilaterale de agresiune și represaliile reciproce.

Interdependența și instituționalismul liberal

Liberul schimb și eliminarea barierelor comerciale se află în centrul teoriei moderne a interdependenței. Dezvoltarea integrării regionale economice în Europa, de exemplu, a fost inspirată de credința că probabilitatea conflictului dintre state ar fi redusă prin crearea unui interes comun referitor la comerț și colaborare economică printre membrii aceleiași regiuni geografice. Aceasta ar încuraja state ca Franța și Germania, care în mod tradițional și-au rezolvat diferendele prin forța armelor, să coopereze într-un cadru economic și politic decis de comun acord, în beneficiul lor reciproc. Statele ar avea atunci un interes în ceea ce privește pacea și prosperitatea celuilalt. Uniunea Europeană este cel mai bun exemplu de integrare economică ce a dus la o cooperare economică și politică mai strânsă într-o regiune marcată istoric de conflicte naționale.

După cum a argumentat Mitrany, la început, cooperarea dintre state ar fi demarată în domenii tehnice unde ea ar fi reciproc convenabilă, dar odată reușită, ea ar putea fi extinsă în alte zone funcționale în care statele cred că pot exista avantaje pentru toate părțile (Mitrany 1948:350-63). În dezvoltarea acestui argument, Keohane și Nye au explicat modul în care, prin apartenența la instituții internaționale, statele și-ar putea lărgi semnificativ concepțiile asupra interesului propriu, pentru a extinde sfera cooperării. Acceptarea regulilor acestor organizații nu numai că descurajează preocuparea îngustă pentru interesele naționale, dar slăbește și semnificația și atractivitatea suveranității statale (Keohane și Nye 1977). Aceasta sugerează că sistemul internațional este reglementat prin norme într-o măsură mult mai mare decât ne-ar fi lăsat să credem realității. Această idee a fost dezvoltată apoi de autori aparținând Școlii Engleze, precum Wight și Bull (Vezi capitolul 4 din acest volum).

O dezvoltare a acestui argument poate fi găsită în instituționalismul liberal, care împărtășește cu neorealismul acceptarea importanței statului și a condiției anarhice a sistemului internațional, deși instituționaliștii liberali

argumentează că perspectivele de cooperare, chiar și într-o lume anarhică, sunt mai mari decât ne-ar fi lăsat să credem neorealității (Young 1982; Nye 1988; Powell 1994). În viziunea instituționaliștilor liberali, cooperarea dintre state poate și trebuie să fie organizată și formalizată în instituții. „Instituțiile”, în acest sens, reprezintă seturi de reguli care guvernează comportamentul statelor în domenii specifice, cum ar fi, de exemplu, dreptul mării.

Acceptând structurile largi ale neorealismului, dar folosind teoria alegerii raționale și teoria jocurilor pentru a anticipa comportamentul statelor, instituționaliștii liberali caută să demonstreze că înțelegerea dintre state poate fi intensificată chiar și în lipsa unui jucător hegemonic, care să asigure conformitatea cu regulile. Pentru ei, anarhia este atenuată de regimuri și de cooperarea instituțională care duce la niveluri mai înalte de predictibilitate și de regularitate a relațiilor internaționale. Regimurile constrâng comportamentul statelor prin formalizarea așteptărilor fiecărei părți printr-un acord, acolo unde există un interes comun. Instituțiile își asumă apoi rolul de a încuraja obiceiurile cooperative, monitorizând conformarea la reguli și sancționând pe defectori. Regimurile intensifică de asemenea încrederea, continuitatea și stabilitatea în lumea anarhică.

Neorealității și neoliberalii nu sunt de acord asupra modului în care statele își concep propriile interese. În timp ce neorealității, precum Waltz, susțin ideea că statele sunt interesate de „avantajele relative” – aceasta însemnând avantaje evaluate în termeni comparativi (cine câștigă mai mult?), neoliberalii susțin că statele sunt preocupate de maximizarea „avantajelor absolute” – o evaluare a propriei lor bunăstări, independent de cea a rivalilor lor (cum pot face să câștigă mai mult?). Prin urmare, neorealității spun că statele vor fi reticente la cooperare dacă se vor aștepta ca rivalii lor să câștige mai mult. Instituționaliștii liberali, pe de altă parte, cred că relațiile internaționale pot să nu fie doar un joc de sumă nulă, deoarece multe state se simt suficient de sigure ca să-și maximizeze propriile avantaje, fără să le pese de ce câștigă ceilalți. Beneficiile reciproce rezultate din cooperare sunt posibile deoarece statele nu sunt preocupate întotdeauna de avantajele relative.

Instituționaliștii liberali admit că înțelegerea dintre state este fragilă, în mod special acolo unde procedurile de constrângere sunt slabe. Totuși, într-un mediu de creștere a integrării regionale și globale, statele pot deseori să descopere – cu sau fără susținerea unui hegemon – o coincidență a intereselor strategice și economice, care poate fi transformată într-un acord care să stabilească reguli de comportament. În domenii ca degradarea mediului și amenințarea terorismului, argumentul pentru formalizarea cooperării dintre state este foarte convingător.

Conform lui Rosecrance (1986), creșterea interdependenței economice a fost însoțită de un declin al valorii cuceririi teritoriale pentru state. În lumea

contemporană, beneficiile comerțului și ale cooperării dintre state depășesc cu mult pe acelea ale competiției militare și controlul teritorial. În mod tradițional, statele-națiune au privit dobândirea de teritoriu drept mijlocul principal de creștere a bunăstării naționale. În vremurile recente, totuși, a devenit evident că un teritoriu suplimentar nu te ajută neapărat să concurezi într-un sistem internațional unde „statul comerciant” mai degrabă decât „statul militar” devine dominant. În anii '70, elitele statale au început să realizeze că bunăstarea este determinată de participarea lor pe piața internațională de bunuri și servicii. Acest fapt a avut două efecte semnificative. Primul este că epoca statului independent, auto-suficient, s-a terminat. Straturi complexe de interdependență economică certifică faptul că statele nu pot acționa agresiv fără să riște penalizări economice impuse de alți membri ai comunității internaționale, un pericol chiar și pentru marile puteri. De asemenea, este illogic ca un stat să-și amenințe partenerii comerciali, ale căror piețe și investiții de capital sunt esențiale pentru propria dezvoltare economică. În al doilea rând, cucerirea teritorială în era nucleară este și periculoasă, și costisitoare pentru statele criminale. Alternativa – dezvoltarea economică prin intermediul comerțului și investițiilor străine – este o strategie mult mai atractivă și cu mai mare potențial de câștig (Rosecrance 1986; Strange 1991).

Neorealismul au două răspunsuri la revendicarea liberală conform căreia interdependența economică asigură pacea în relațiile internaționale (Grieco 1988). Mai întâi, aceștia au argumentat că în orice luptă dintre discipline concurente, mediul anarhic și insecuritatea pe care el o generează vor avea mereu prioritate asupra urmăririi prosperității economice. Interdependența economică nu va avea niciodată prioritate în fața securității strategice, deoarece statele trebuie să fie preocupate în primul rând de supraviețuire. Capacitatea lor de a explora căi de cooperare economică va fi așadar limitată de cât de sigure se simt și de măsura în care sunt solicitate să se angajeze în competiție militară cu altele. În al doilea rând, ideea interdependenței economice implică un grad înșelător de egalitate și de vulnerabilitate comparabilă față de forțele economice din economia globală. Interdependența nu elimină hegemonia și dependența în relațiile inter-statale, deoarece puterea este foarte inegal distribuită în comerțul și piețele financiare din lume. Jucătorii dominanți, precum Statele Unite, sunt cei care au creat de obicei regulile prin care a sporit interdependența. Așadar, conflictul și competiția nu par să dispară, deși ele ar putea fi canalizate către forme mai pașnice.

Drepturile omului

Sprijinirea democrației și comerțului liber prefigurează altă idee pe care internaționalismul liberal a introdus-o în teoria internațională. Liberalii au crezut mereu că legitimitatea ordinii politice interne este determinată în mare măsură de susținerea pe care statele o arată față de domnia legii și respectul pentru drepturile omului. Dacă este greșit ca un individ să se angajeze în comportamente inacceptabile social sau criminale, acest lucru este greșit și pentru state.

Referințele la nevoile umane esențiale sunt implicate în unele din cele mai timpurii coduri juridice, de la cele din vechiul Babilon la cele din budismul timpuriu, la textele confucianiste și hinduse, deși prima mențiune explicită a principiilor universale ce guvernează standardele comune ale conduitei umane pot fi găsite în Occident.

Ideea drepturilor universale ale omului își are originile în tradiția legii naturale, în dezbaterile occidentale din perioada Iluminismului asupra „drepturilor omului” și în experiența indivizilor care se luptau împotriva autorității arbitrară a statului. Magna Carta din 1215, dezvoltarea legislației penale engleze și *Bill of Rights* din 1689 au fost pași însemnați în evoluția către garantarea prin lege a drepturilor umane fundamentale, așa cum au fost și contribuțiile intelectuale ale lui Grotius (dreptul națiunilor), Rousseau (contractul social) și Locke (consimțământul popular, limitele suveranității). O articulare legală timpurie a drepturilor omului poate fi găsită în Declarația americană de independență din 1776 („considerăm aceste adevăruri de la sine evidente: că toți oamenii au fost creați egali, și că ei au fost înzestrați de Creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile, printre care viața, libertatea și căutarea fericirii”) și în Declarația drepturilor omului și cetățeanului din Franța, din 1789 („toți oamenii se nasc liberi și egali în drepturi”).

Se spune că ființele umane sunt înzestrate – prin însuși caracterul lor uman – cu anumite drepturi fundamentale. Aceste drepturi sunt privite ca fiind inerente, în sensul că ele sunt drepturile din naștere ale tuturor, inalienabile, deoarece nu se poate renunța la ele sau nu pot fi luate, și universale, deoarece se aplică tuturor, indiferent de naționalitate, statut, sex sau rasă.

Extinderea acestor drepturi la toate popoarele ocupă un loc important în gândirea liberală de politică externă și relații internaționale, din două motive. Mai întâi, aceste drepturi dau o bază legală emancipării, justiției și libertății umane. Negarea lor de către autoritățile statului constituie un afront adus demnității tuturor și o pată asupra condiției umane. În al doilea rând, statele care își tratează propriii cetățeni în mod etic și permit acestora participarea la procesul politic sunt considerate ca fiind mai puțin înclinare spre agresivitate pe plan internațional. Sarcina liberalilor a fost aceea de a dezvolta și

promova standarde morale care să întrunească consensul universal, fiind conștienți că, astfel, statele și-ar putea periclita urmărirea propriilor lor interese naționale. Aceasta s-a dovedit a fi o sarcină dificilă, în ciuda progresului evident în dreptul muncii, în abolirea sclaviei, în emanciparea politică a femeilor în Occident, în tratamentul popoarelor indigene și în sfârșitul supremației albe în Africa de Sud.

Crearea de coduri legislative, instrumente și instituții importante în perioada de după cel de al Doilea Război Mondial este o măsură a reușitei în domeniu. Cele mai importante instrumente sunt Declarația universală a drepturilor omului (1948), Pactul internațional privind drepturile civile și politice (1966) și Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale (1966), în timp ce Organizația Internațională a Muncii (OIM) și Curtea Internațională de Justiție (CIJ) joacă un rol instituțional și simbolic însemnat în protejarea drepturilor omului. O preocupare mai mare pentru crimele de genocid, pentru scoaterea în afara legii a pedepselor crude și inumane și pentru drepturile celor capturați pe câmpul de luptă constituie o imagine a progresului în domeniu.

Într-o lucrare foarte importantă, Vincent (1986) a identificat dreptul individului de a nu fi înfometat ca fiind unicul drept uman care pare a beneficia de un consens global. Comunitatea internațională, indiferent de orientările religioase sau ideologice, este de acord că un drept la subsistență este esențial pentru demnitatea omului. Dincolo de acest drept, statele-națiuni se străduiesc să găsească un acord, în ciuda faptului că țările în curs de dezvoltare suspectează că pledoaria privind drepturile omului din centrele metropolitane nu este altceva decât un pretext pentru interferența nejustificată în afacerile lor interne. Majoritatea statelor nu doresc să dea celor din afară puterea de a-i constrânge să-și amelioreze performanțele etice, deși se consideră tot mai mult că principiul suveranității teritoriale nu ar trebui să mai fie folosit de guverne drept o scuză credibilă pentru evitarea supravegherii internaționale legitime.

Marxiștii au respins drepturile umane liberale ca fiind doar libertăți burgheze care nu se referă la problema fundamentală a naturii de clasă a exploatarei din relațiile capitaliste de producție. Realității ar adăuga că, de fapt, „condițiile de insecuritate profundă pentru state nu permit considerațiilor etice și umane să primeze asupra considerațiilor naționale primare” (Linklater 1992b: 27). La urma urmei, interesele sunt cele care determină acțiunea politică, iar pe arena globală, politica este lupta amorală pentru puterea de a promova interesele respective.

Liberalii încearcă să evite acuzația conform căreia concepțiile lor asupra democrației și drepturilor omului sunt specificități culturale, etnocentrice și deci irelevante pentru societățile care nu sunt occidentale ca orientare culturală. Pentru multe societăți, invocarea universalității este o modalitate de

a ascunde mijloacele prin care o societate dominantă își impune propria cultură asupra alteia, în timp ce încalcă independența și suveranitatea acesteia. Promovarea drepturilor omului dinspre centru spre periferie asumă un grad de superioritate morală – care pleacă de la premisa că Occidentul nu numai că deține adevăruri morale pe care alții sunt obligați să le respecte, ci și că acesta se poate erija în judecător al altor societăți.

Chestiunea este complicată și mai mult prin argumentul că drepturile economice, sociale și culturale ar trebui să le preceadă pe cele civile și politice, argument adus mai demult de statele comuniste și mai recent de un număr de guverne din Asia de Est, și care reprezintă o provocare directă a ideii că drepturile omului sunt indivizibile și universale, o revoltă contra Occidentului. Argumentul presupune că diminuarea sărăciei și dezvoltarea economică în aceste societăți depinde de negarea inițială a libertăților politice și a drepturilor umane pentru cetățean. Totuși, pretenția că drepturile pot fi ierarhizate în acest mod sau că libertățile procedurale și cele substanțiale sunt incompatibile este problematică și este percepută, întrucâtva pe bună dreptate, drept un argument al guvernelor pentru a justifica autoritarismul.

Un număr din ce în ce mai mare de lideri politici conservatori din Asia de Est au argumentat, de asemenea, că există un model asiatic superior de organizare politică și socială, ce include principiile armoniei, ierarhiei și consensului (confucianismul), în contrast cu ceea ce ei consideră drept confruntare, individualism și decădere morală care caracterizează liberalismul occidental. Indiferent de cât de avantajos este acest argument – și este rareori oferit de guvernanții aleși în mod democratic –, el reprezintă o provocare fundamentală pentru sugestia lui Fukuyama că în perioada de după războiul rece democrația liberală nu se confruntă cu nicio provocare universală serioasă. Este clar că aceste state nu se străduiesc să imite calea occidentală spre modernizarea politică. Unele chiar au refuzat-o categoric.

Chiar dacă s-ar putea găsi un consens asupra normelor și instrumentelor universale, cum ar putea fi asigurată conformitatea cu standardele universale? Liberalii sunt divizați în această privință, între nonintervenționiștii care apără suveranitatea statului și cei care cred că promovarea principiilor etice poate justifica intervenția în afacerile interne ale altor state (vezi Bull 1984a).

Exemplele recente de așa numite „intervenții umanitare” în Cambodgia, Rwanda, Serbia, Somalia și Timorul de Est ridică o provocare tot mai mare la adresa protecției împotriva interferenței externe arogată în mod tradițional prin revendicări de suveranitate. Aceasta se aplică și acuzării celor suspectați de a fi comis crime de război și crime contra umanității de către tribunale internaționale precum CIJ (Forbes și Hoffman 1993). Curtea Penală Internațională (CPI), încă embrionară, poate fi văzută ca o expresie a sentimentelor liberale care se opun cruzimii arbitrară a liderilor politici și folosirii

TEORII ALE RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

instituțiilor statului pentru persecuția minorităților și a oponenților. Totuși, propriile sale structuri și funcții limitează dreptul suveran al unui guvern de a administra afacerile interne ale statului fără amestec din afară. State precum SUA, care refuză să ratifice statutul CPI din motive de suveranitate, vor fi supuse la presiuni din ce în ce mai mari în anii ce vor veni, pentru a se conforma cu ceea ce pare a fi un consens global din ce în ce mai larg.

Procesele derulate (Miloșevici, Saddam) și atenția acordată non-proceselor (Pinochet, Suharto) indică o îndepărtare semnificativă de la prevederea tradițională a imunității suverane a șefilor de stat și celor vinovați de crime de război și crime împotriva umanității. În timp ce în trecut, justiția, dacă era făcută vreodată, ar fi venit din interiorul statului, înființarea unor foruri legale internaționale și dezvoltarea ulterioară a legislației internaționale în acest domeniu se datorează în mare măsură influenței internaționalismului liberal și accentului pe care acesta l-a pus pe importanța unor standarde globale și a statului de drept. Este adevărat că astfel de cazuri nu pot fi niciodată separate în mod real de atmosfera politică a zilei, în special de climatul politic intern din fiecare țară direct implicată; cu toate acestea, simplul fapt că ele apar în cadrul jurisdicțiilor legale internaționale indică un progres însemnat către un sistem de justiție globală.

Formele moderne ale intervenției umanitare urmează un model stabilit la mijlocul secolului al XVIII-lea, când britanicii și olandezii au intervenit cu succes în favoarea comunității evreiești de la Praga, care era amenințată cu deportarea de către autoritățile din Boemia. Protecția minorităților creștine periclitată în Europa și Orient în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea prin Tratatul de la Kucuk-Kainardji (1774) și Tratatul de la Berlin (1878) fac, de asemenea, parte din același precedent legal, ca și pledoariile primului ministru britanic Gladstone în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și cele ale președintelui SUA, Wilson, la începutul secolului al XX-lea. Invadarea Cambodgiei de către Vietnam în 1978, când s-a refractat prin prisma ideologică a Războiului Rece, a scos la lumină natura dependentă de politică a intervenției umanitare în perioada modernă. Pentru liberalii care susțin atât drepturile suverane ale statelor independente, cât și dreptul la intervenție externă în cazurile când există o acută criză umanitară, este dificilă reconcilierea ambelor norme internaționale (Chomsky 1999a).

Economie și terorism

Optimismul lui Fukuyama de după Războiul Rece apare ca motiv dacă luăm în considerare gradul în care liberalismul economic a devenit

ideologia dominantă a perioadei contemporane. Mișcarea către o economie politică globală, organizată de-a lungul liniilor neoliberales, este o orientare la fel de însemnată ca și expansiunea zonei de pace. La începutul noului secol, economia mondială se aseamănă mai mult cu prescripțiile lui Smith și Ricardo decât în orice perioadă anterioară. După cum a estimat MacPherson, această dezvoltare ne arată și „cât de adânc au pătruns presupunerile de tip piață în teoria liberal-democratică privind natura omului și a societății” (MacPherson 1977:21). Norul întunecat de la orizont este însă la fel de serios pe cât a fost de neașteptat. Valul recent al terorismului islamic anti-occidental reprezintă un blocaj semnificativ în calea globalizării și îi pune pe liberali în fața unei serii de dileme intelectuale și răsturnări politice pentru care nu erau pregătiți.

Înainte de a examina gradul în care liberalismul a influențat contururile economiei mondiale de astăzi și impactul terorismului islamic, este important să recunoaștem că experiența capitalismului de *laissez faire* din secolul al XIX-lea a pus sub semnul îndoielii numeroase asumții liberale privind ființele umane, piața și rolul statului. Acest lucru este deseori uitat sau nu este bine înțeles de liberalii economici contemporani.

Critici precum Polanyi au pus în evidență măsura în care câștigul material egoist este ceva necesar pentru supraviețuirea într-o societate de piață nereglementată, mai degrabă decât o reflectare a condiției umane în starea sa naturală. Astfel, nu este înțelept din partea liberalilor să generalizeze de la cazul specific al capitalismului de piață, până la a crede că un tip de comportament, impus ca rezultat al unei forme de economie politică nouă și probabil pasageră, ar fi o imagine autentică a sinelui chintesențial al ființei umane. (Polanyi 1944; Block și Somers 1984).

Intervenția statului în viața economică a unei societăți a fost de fapt un act de legitimă apărare a comunității împotriva puterii distructive a piețelor descătușate care, conform lui Polanyi, dacă sunt lăsate nereglementate, amenință să anihileze societatea. Totuși, intervenția statului în economie a fost necesară și pentru piețe, pentru ca acestea să funcționeze – comerțul liber, schimburile comerciale și piețele liberale au fost mereu politici ale statului și nu au evoluat în mod organic sau independent de acesta.

Așa cum au explicat List și mulți alții care l-au urmat, statul joacă un rol crucial în dezvoltarea economică a societăților industriale, protejând industria în creștere împotriva concurenței externe, până când acestea sunt gata să se poziționeze pe piața globală în condiții egale. Există foarte puține, dacă nu deloc, exemple de state ce se impun ca puteri industriale prin adoptarea de la început a politicii liberului schimb. Protecționismul și dezvoltarea coordonată au fost primele ingrediente cheie ale succesului economic în lumea modernă, după cum o sugerează experiența de după război din Asia de Est.

Liberalism și globalizare

Într-o mare măsură, globalizarea economiei mondiale a coincis cu renașterea gândirii neoliberale în lumea occidentală. Triumful politic al „Noii Drepte” în Marea Britanie și SUA îndeosebi la sfârșitul anilor 1970 și 1980 a fost obținut pe seama keyne-sianismului, prima filozofie coerentă a intervenției statului în viața economică. Conform formulei keynesiene, statul a intervenit în economie pentru a facilita ciclul afacerilor, pentru a furniza un grad rezonabil de echitate socială și securitate, și pentru a menține scăzută rata șomajului. Neoliberalii, care au favorizat întotdeauna jocul liber al „forțelor pieței” și un rol minimal pentru stat în viața economică, au dorit să „restrângă” statul bunăstării, destabilizând astfel consensul social-democratic creat în majoritatea statelor occidentale în perioada postbelică.

În timp ce guvernele occidentale au devenit mai preocupate de eficiență și productivitate, și mai puțin de bunăstare și justiție socială, puterea statului de a reglementa piața a fost erodată de forțele globalizării, în special prin de-reglementarea piețelor financiare și monetare. Mijloacele prin care societățile interne ar putea fi administrate pentru a se reduce inegalitățile, provocate de structurile sociale moștenite și accentuate de dinamica naturală a pieței, au cunoscut un vizibil declin. În plus, dispariția multor industrii tradiționale în economiile occidentale, efectele schimbărilor tehnologice, concurența din ce în ce mai mare pentru investiții și producție și mobilitatea capitalului au subminat puterea de negociere a sindicatelor. Suveranitatea capitalului a început să domine atât asupra comportamentului intervenționist al statului, cât și asupra puterii colective a muncitorilor organizați.

Există o dezbatere considerabilă asupra globalizării, între liberalii care cred că aceasta constituie o fază cu totul nouă a capitalismului și susținătorii statului, care sunt sceptici în această privință (Held *et al.* 1999; Held și McGrew 2000). Liberalii arată irelevanța crescândă a granițelor naționale pentru desfășurarea și organizarea activității economice. Ei se bazează pe creșterea comerțului liber, pe capacitatea corporațiilor transnaționale (CTN) de evita reglementarea politică și jurisdicțiile legale naționale, precum și pe eliberarea capitalului de constrângerile naționale și teritoriale (Ohmae 1995; Friedman 2000; Micklewait și Wooldridge 2000). Scepticii, pe de altă parte, consideră că lumea era mai puțin deschisă și globalizată la sfârșitul secolului al XX-lea decât fusese în secolul al XIX-lea. Ei sugerează că volumul comerțului mondial raportat la dimensiunea economiei mondiale este aproape identic cu acela din 1914, deși pînă la urmă sunt de acord că enorma explozie de transferuri de capital speculative pe termen scurt după colapsul sistemului Bretton Woods, la începutul anilor 1970, a restricționat posibilitățile de planificare ale guvernelor naționale. În mod semnificativ, scepticii doresc să facă deosebirea între ideea

unei economii internaționale cu relații din ce în ce mai strânse între economiile naționale separate, idee cu care sunt de acord, și o unică economie globală fără granițe naționale sau diviziuni semnificative, pe care o neagă (Weiss 1998; Chomsky 1999b; Hirst și Thompson 1996; Hobsbawm 2000).

Următoarea secțiune a acestui capitol va examina revendicările liberalilor și măsura în care ideile lor au modelat ordinea economică actuală. Ea se va axa pe natura contemporană a comerțului mondial, pe problemele de suveranitate și investiții străine, precum și pe provocările la adresa ideilor liberale, ridicate recent de terorismul islamic.

Natura „liberului schimb”

Pentru neoliberali, principiile liberului schimb enunțate pentru prima dată de Smith și Ricardo continuă să aibă relevanță și astăzi. Comercianții ar trebui să poată schimba bani și bunuri fără a fi împiedicați de barierele naționale. Ar trebui să existe cât mai puține restricții legale asupra comerțului internațional, și niciun fel de protecție artificială sau subvenții care să constrângă libertatea schimburilor. O piață globală deschisă, unde bunurile și serviciile pot traversa liber granițele naționale, ar trebui să fie obiectivul guvernanților din toate statele. Numai comerțul liber va maximiza creșterea economică și va genera concurența, care va promova cea mai eficientă folosire a resurselor, oamenilor și capitalului.

Dimpotrivă, „protecționismul” este văzut ca o influență dăunătoare asupra corpului politic. Politicile care protejează industriile necompetitive de principiile pieței corup comerțul internațional, distorsionează cererea de pe piață, scad artificial prețurile și încurajează ineficiența, penalizându-i în același timp pe comercianții corecți. Protecția este expresia intereselor „speciale” sau „ascunse” din societate, iar guvernul ar trebui să i se opună, în „interesul național”. Ea penalizează națiunile în curs de dezvoltare, excluzându-le de la intrarea pe piața globală, unde își pot exploata avantajele pe care le dețin, și anume forța de muncă ieftină.

Temelia argumentului privind liberul schimb este teoria „avantajului comparativ”, care descurajează auto-suficiența națională, recomandând statelor să se specializeze în acele bunuri și servicii pe care le pot produce cel mai ieftin. Ele pot apoi schimba bunurile lor contra unor produse fabricate mai ieftin în altă parte. Astfel, totul este produs în modul cel mai eficient, conform mecanismului prețurilor, iar belșugul este maximizat și este mai bine pentru toți. Pentru Smith, „mâna invizibilă” a forțelor pieței conduce pe fiecare membru al societății, din fiecare stat, către poziția cea mai avantajoasă în economia globală. Interesul fiecăruia devine interesul general al tuturor.

Relevanța teoriei avantajului comparativ în era globalizării a fost de

curând pusă în discuție (Strange 1985; Bairoch 1993; Daly și Cobb 1994; Clairmont 1996). Prima dificultate este aceea că ea a fost inventată într-un moment când deplasările de capital erau controlate la nivel național. Capitalul, au presupus Ricardo și Smith, era imobil și disponibil numai pentru investiții naționale. Ei au mai presupus că întreprinzătorul capitalist era înainte de toate membru al unei comunități politice naționale, care era contextul în care el își crea identitatea comercială: „mâna invizibilă” a lui Smith presupunea legături interne ale comunității, astfel încât capitalistul simțea „o lipsă de înclinație naturală” către investițiile în străinătate. Smith și Ricardo nu ar fi putut prevedea „o lume a managerilor cosmopoliți și a companiilor transnaționale care, după ce au limitat răspunderea pe care o aveau în fața guvernelor naționale, au depășit până la urmă și acele guverne și nu mai văd în comunitatea națională contextul lor firesc” (Daly și Cobb 1994: 215). Apariția capitaliștilor care s-au eliberat de obligațiile și devotamentul pentru comunitate și care nu au „o lipsă de înclinație naturală” de a investi în străinătate, le-ar fi părut absurdă. Piețele de capital, foarte mobile și volatile, reprezintă o provocare majoră pentru teoria avantajului comparativ.

Cea de-a doua problemă este că formele comerțului internațional s-au schimbat în mod radical în ultimele decenii. Ideea statelor naționale, suverane, care fac schimburi între ele ca unități economice coerente, devine un anacronism. Comerțul în interiorul industriilor și în interiorul firmelor domină sectorul prelucrător din economia mondială. Peste 40% din întregul volum de schimburi este reprezentat acum de tranzacții intra-firmă, în cadrul companiilor transnaționale – schimburi care traversează granițele și sunt controlate de la centru, o „mână cât se poate de vizibilă”. Comerțul intra-firmă contrazice teoria avantajului comparativ, care recomandă națiunilor să se specializeze în produse pentru care înzestrarea cu factori de producție asigură un avantaj comparativ de cost. Mobilitatea capitalului și tehnologiei și nivelul la care firmele fac comerț între ele înseamnă că „guvernele din aproape toate societățile industriale au acum un interes activ în încercarea de a facilita legăturile dintre propriile lor firme interne – inclusiv ramificațiile celor multi-naționale – și rețelele globale în industriile strategice. Ele nu mai pot rămâne departe de afaceri, așa cum o cere teoria economică neoliberală (Emy 1993: 173).

În mod similar, globalizarea economiei mondiale a antrenat răspândirea industriilor spre multe țări aflate în curs de dezvoltare și relocalizarea centrelor de producție transnaționale către zone cu salarii mici și posibilități de exploatare – regiuni cu standarde reduse de sănătate și siguranță, unde sindicatele sunt deseori suprimate sau ilegale. Companiile transnaționale devin tot mai mult adeptele ocolirii granițelor naționale în căutarea forței de muncă ieftine și a accesului la materii prime, și puține state pot refuza să le găzduiască. Crearea de noi centre de producție survine oriunde pot fi maximizate

oportunitățile de profit, deoarece deciziile de investiții sunt dirijate mai degrabă de dorința de profitabilitate absolută, decât de preocuparea pentru avantajul comparativ. Pentru liberali, aceasta este totuși cea mai bună cale de a încuraja investițiile străine atât de necesare în țările în curs de dezvoltare și de a crea un profil comercial pentru țările care, altfel, ar putea fi complet excluse din comerțul mondial.

Condițiile moderne ale comerțului sunt mult diferite de estimările analizei neoliberalilor asupra modului cum funcționează de fapt piețele și comerțul. Internaționalizarea producției, mobilitatea capitalului și dominația corporațiilor transnaționale sunt doar trei tipuri de evoluție care fac oarecum anacronice teoriile avantajului comparativ. Ideea statelor naționale suverane, care fac schimburi între ele ca unități economice coerente, devine încet-încet excepția, mai degrabă decât regula. Teoria neocomercantilistă, care pune accentul pe maximizarea bogăției naționale, nu explică nici ea realitățile comerciale actuale. O descriere mai precisă este „mercantilismul corporativ”, cu „interacțiuni comerciale controlate în interiorul și între marile grupări corporative și intervenția regulată a statului în cele trei blocuri majore din Nord pentru a subvenționa și a proteja corporațiile internaționale de proveniență locală și instituțiile financiare naționale” (Chomsky 1994: 95). Dacă există ceva ce poate fi numit avantaj comparativ al națiunii, el este în mod clar o reușită a omului și nicidecum un dar de la natură, deși acest punct de vedere rămâne neortodox în cadrul cercurilor economice puternice.

A treia provocare față de relevanța teoriei avantajului comparativ este erodarea înceată, dar sigură a normelor care au sprijinit comerțul multilateral în era postbelică. Deși a existat o reducere a barierelor în calea comerțului în cadrul blocurilor, precum Uniunea Europeană sau Acordul Nord American de Liber Schimb (NAFTA), acestea au devenit din ce în ce mai importante între blocuri. Taxele vamale au scăzut, însă au fost înlocuite de o gamă largă de obstacole non-tarifare, inclusiv cotele de import și acordurile privind restricțiile voluntare? Aceasta îi afectează pe comercianții mici, „corecți”, care nu pot beneficia de subvenții ca cele furnizate de europeni și nord-americani. Statele care adoptă unilateral doctrinele pieței libere, în timp ce celelalte societăți industriale o iau în direcție opusă, se plasează într-o poziție vulnerabilă în economia mondială. Însă indiferent de desființarea barierelor vamale, piața mondială nu va fi „liberă” în niciun sens relevant, din cauza puterii companiilor transnaționale de a controla și distorsiona piețele prin prețuri de transfer și alte instrumente.

Proliferarea acordurilor de liber schimb și a organizațiilor precum NAFTA, Cooperarea Economică din Asia și Pacific (APEC) și Organizația Mondială a Comerțului (OMC), precum și importanța din ce în ce mai mare a organizațiilor internaționale precum G8, Fondul Monetar Internațional (FMI) și

Banca Mondială, indică influența neoliberalismului în perioada de după Războiul Rece. Acestea sunt organisme transnaționale puternice, încarnări ale ideologiei care le conduce: liberul schimb. Din punctul de vedere al adeptilor lor, ele oferă societăților în curs de dezvoltare singura oportunitate de a învinge dificultățile financiare și de a-și moderniza economiile. Din punctul de vedere al criticilor, însă, ele impun greutățile pieței libere societăților în curs de dezvoltare. Ele sunt în primul rând organizații care formalizează și instituționalizează relațiile de piață dintre state. Constrângând țările în curs de dezvoltare prin acorduri care le forțează să-și reducă barierele de protecție, NAFTA și OMC, de exemplu, le împiedică Sudul să-și dezvolte un profil comercial diferit de modelul dictat de presupusul lor „avantaj comparativ”. FMI și Banca Mondială, pe de altă parte, asigură finanțarea (sau mai precis „debitul”) către societățile în curs de dezvoltare, cu condiția acceptării unilaterale din partea acestora a normelor pieței libere – „condiționalitatea” așa numitelor „politici de ajustare structurală”.

Criticii atacă aceste instituții pentru că legitimează un anumit tip de ordine globală, bazată pe relații inegale de piață. Mai precis, aceste instituții sunt criticate pentru că impun prescripții identice pentru dezvoltarea economică în toate țările, indiferent de condițiile locale predominante. Se așteaptă ca societățile în curs de dezvoltare să adopte principiile pieței libere (uneori denumite „Consensul de la Washington”) – deschiderea economiilor lor pentru investițiile străine, de-reglementare financiară, reduceri ale cheltuielilor guvernamentale și ale deficitelor bugetare, privatizarea întreprinderilor de stat, abolirea măsurilor protecționiste și a subvențiilor, dezvoltarea economiei orientate spre export –, altfel ele riscând să li se retragă sprijinul și finanțarea atât de necesare. Și, deoarece li se cere să desființeze controalele naționale asupra mișcărilor de capital – care permit statelor să ajungă la concluzii proprii privind prioritățile de investiții și cheltuieli –, direcția dezvoltării lor economice este dictată din ce în ce mai mult de piețe financiare amorfе, care acționează sub imboldul oportunităților de profit mai degrabă decât din considerente legate de interes național sau comunitar.

Argumentele în favoarea comerțului liber sunt încă puternic bazate pe eficiența economică drept unica metodă de a integra lumea în curs de dezvoltare în economia globală. Protecționismul din Nord este acuzat că afectează Sudul în primul rând prin forțarea unor prețuri care exclud statele Sudului de pe piețele din lumea industrializată, refuzându-le astfel oportunitatea de a-și moderniza economiile.

Cu toate acestea, pentru actorii dominanți, liberul schimb este adesea lipsit de reciprocitate și constituie o armă ideologică folosită pentru reglementarea dezvoltării economice a societăților subordonate. Retorica lor, ce sprijină sacralitatea principiilor pieței, se potrivește arareori cu propria conduită

economică. Această tendință, împreună cu schimbările fundamentale ale structurii economiei mondiale și ale formelor comerțului internațional, aduce unele îndoeli privind măsura în care liberalii pot explica globalizarea economiei mondiale exclusiv în propriii termeni.

Suveranitate și investiții străine

Volumul enorm al capitalului nereglementat eliberat prin colapsul sistemului Bretton Woods, la începuturile anilor 1970, a transformat relațiile dintre state și piețe. Creditul (obligațiuni și împrumuturi), investițiile (investițiile străine directe – ISD) și moneda (valuta) circulă în prezent mai mult decât mărfurile. Ca rezultat, creșterea puterii capitalului transnațional și diminuarea suveranității economice naționale este poate cea mai semnificativă realizare a ideilor economice liberale (Strange 1996, 1998).

Relația dintre prosperitatea economică a unei națiuni și piețele monetare mondiale este decisivă. Deoarece majoritatea statelor sunt incapabile să genereze suficientă bogăție endogenă pentru a-și finanța dezvoltarea economică, guvernele trebuie să asigure condițiile economice interne care să atragă investiții străine în țările lor. Într-o lume unde piețele de capital sunt conectate global și banii pot fi transferați electronic în întreaga lume în câteva microsecunde, statele sunt judecate în termenii „ospitalității” lor comparative pentru capitalul străin: adică, ele trebuie să ofere cele mai atractive climate de investiții pentru resursa relativ rară de capital. Acest fapt dă comunității de investiții străine o pârgie de influență importantă asupra stabilirii politicilor și asupra cursului dezvoltării economice a unei națiuni în general, și constituie o diminuare a suveranității economice a țării.

E greu de supraestimat puterea capitalului financiar transnațional din perioada modernă. Volumul de tranzacționare a monedelor străine în centrele financiare majore ale lumii, estimat la peste 1,5 mii de miliarde dolari pe zi, a ajuns să depășească comerțul internațional de cel puțin 60 ori. Statisticile ONU sugerează că cele mai mari 100 de companii transnaționale din lume, cu active de peste 5 mii de miliarde dolari, dețin o treime din totalul de investiții străine directe ale statelor lor de origine, ceea ce le conferă o influență din ce în ce mai mare asupra economiilor țărilor gazdă.

Brokerii de pe Wall Street și din Tokyo, clienții „jocurilor ecranelor” din sălile de schimb valutar și auditorii de la agențiile de rating pentru credite, precum Moody's și Standard & Poor's, iau astăzi decizii zilnice privind gestionarea economiilor fiecărei țări și semnalează comunității financiare mondiale oportunitățile comparative de profit ce pot fi găsite într-o anumită țară. Politicile intervenționiste necorespunzătoare ale guvernelor pot fi rapid descurajate sau penalizate cu o reducere (amenințătoare) a nivelului de

creditare al țării, o depreciere a monedei sale sau o „grevă” a investițiilor. Cerințele piețelor internaționale nu pot fi ignorate decât cu prețul punerii în pericol grav a economiei naționale. Nu numai că statele-națiune au pierdut controlul direct asupra valorii monedelor lor și a mișcărilor de capital în lume, dar ele nu mai pot nici să stabilească cadrul instituțional în care operează piețele de capital. Comentatorii financiari neoliberali privesc această evoluție ca pe o schimbare pozitivă, crezând că în privința alocării resurselor, piețele, mai degrabă decât guvernele, știu ce este în interesul popoarelor.

Piețele financiare, dominate de mari bănci și instituții financiare, societăți de asigurări, brokeri și speculatori, există numai pentru a-și maximiza propriile bogății. Nu există niciun motiv convingător pentru ca ele să acționeze în interesul celor săraci, al celor fără casă, al celor infirmi sau al celor lipsiți de drepturile umane fundamentale de către propriile lor guverne. Statele care cedează suveranitatea economică acestor jucători globali în numele comerțului liber riscă așadar să ridice câștigul comercial privat la rangul de obiectiv prioritar de politică externă a statului.

Atunci când comunitatea de investiții străine este eliberată de barierele și controalele de stat și este capabilă să aleagă locația cea mai profitabilă pentru capitalul său, acest lucru are efectul de a omogeniza dezvoltarea economică a statelor-națiune pe tot globul. În cadrul a ceea ce este, efectiv, un „război al ofertelor” pentru infuziile de capital atât de necesare, statele sunt determinate de efectul celui mai mic numitor comun în încercarea lor de a reduce reglementările, standardele, salariile și constrângerile, pentru a părea cât mai atractive pentru comunitatea de investiții. Orientarea către eficiență și profit este prioritară. Amenințarea retragerii investițiilor devine o justificare pentru ca piețele să fie mai presus decât șefii guvernelor. Pentru liberali, aceasta este o răsturnare încântătoare a istoriei moderne, pe care ei o văd ca pe o luptă de eliberare din puterea arbitrară a statului. În mod ironic, în multe cazuri cheia atragerii investițiilor străine este ca guvernul țării gazdă să ofere investitorului transnațional subvenții și măsuri de protecție față de forțele pieței. În unele cazuri, acesta este unicul mod ca statele să poată câștiga și menține încrederea piețelor globale.

Nefericitul Acord Multilateral asupra Investițiilor este o dovadă vie a gradului în care guvernele din lumea dezvoltată au fost pregătite să urmeze recomandările liberale și să renunțe la puterea lor economică discreționară în favoarea piețelor. În acest caz, membrii Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OECD) s-au oferit să-și restricționeze capacitatea de a discrimina capitalul străin. Acordul Multilateral asupra Investițiilor este încă o dovadă a faptului că, la fel ca și înființarea piețelor naționale în secolul al XIX-lea, globalizarea nu este rezultatul emancipării treptate și spontane a sferei economice față de controlul guvernelor. Dimpotrivă, ea a fost rezultatul

intervenției conștiente și uneori violente din partea statelor capitaliste avansate. La fel cum pe plan intern, piața forței de muncă poate fi „eliberată” numai prin restricții legislative asupra sindicatelor, crearea regimului comercial liberal de după război și de-reglementarea piețelor mondiale de capital în anii 1970 au necesitat acte deliberate ale statelor intervenționiste.

În actuala fază a globalizării, suveranitatea economică națională a fost nu atât pierdută, cât fie oferită cu entuziasm, fie concedată cu reticență. Capacitatea statului de a dirija economia națională a fost subminată deliberat și semnificativ prin globalizarea relațiilor de producție și de schimb. O mare parte a puterii suverane a fost cedată deținătorilor de obligațiuni, managerilor de fonduri, agenților de schimb valutar, speculanților, băncilor transnaționale și societăților de asigurări – grupuri care prin definiție nu pot fi trase la răspundere în mod democratic în nicio jurisdicție națională. În realitate, economia mondială a ajuns să semene cu mediul strategic global. A devenit anarhică în caracter și, în consecință, concurența pentru securitatea economică este la fel de intensă ca și căutarea securității strategice.

Nu este de mirare că au apărut preocupări legate de un „deficit democratic” în creștere, în cadrul filosofiei politice liberale. Pledoaria lui David Held (1995) pentru democrația cosmopolită este văzută ca o utopie de realității neînduplecări; cu toate acestea, ea este o încercare serioasă de a aduce unele din forțele globalizării sub un oarecare control popular. Propuneri ca cele de creare a parlamentelor regionale și de devoluție a puterii suverane către organisme regionale, de garantare a drepturilor universale ale omului prin jurisdicțiile interne și de monitorizare de către curțile internaționale, de o reformă radicală a Organizației Națiunilor Unite, precum și promovarea societății civile globale sunt sugestii serioase pentru extinderea și modernizarea politicilor democratice. Lucrearea lui Held și a colegilor săi este un semn important că, pe lângă schimburile economice, globalizarea are importante consecințe politice pe care liberalii nu le pot ignora (Held 1995; Archibugi și Held 1995; Archibugi 1998).

Terorismul non-statal

Indiferent dacă actualul val al militantismului islamic este sau nu ultimul capitol al unei îndelungate revolte împotriva Occidentului, este sigur că acesta reprezintă o provocare directă atât a ideii că democrația liberă este o destinație istorică universală, cât și a presupunerii că globalizarea este inexorabilă. Oricât de incoerent și improbabil ar fi ca program politic, terorismul islamic este profund anti-laic și un opozant al modernității liberale (Gray 2004).

Astfel, pare prematur și neîndreptățit pentru liberali să considere că apariția Al-Qaeda și a grupurilor afiliate care propovăduiesc terorismul transnațional constituie o victorie pentru deteritorializarea politicii mondiale

(Buzan 2003:297,303). Mai degrabă, așa cum notează David Harvey, „războiul împotriva terorii, urmat îndeaproape de perspectiva războiului din Irak... a permis statului să acumuleze mai multă putere”, o teză greu de combătut, care naște o nouă provocare neașteptată pentru liberalii care credeau că globalizarea a erodat în sfârșit semnificația suveranității statale (Harvey 2003: 17). Statul securității naționale a renăscut.

Resuscitarea puterii statale în lumea industrializată după atacurile din 11 Septembrie a luat numeroase forme, inclusiv aducând noi restricții asupra libertăților civile, mai mari puteri de supraveghere și detenție, cheltuieli militare sporite și extinderea serviciilor de informații secrete. Amenințările terorismului islamic și pericolul armelor de distrugere în masă au fost însoțite și de o creștere a intervenției statale în întreaga lume, în special în ceea ce privește coalițiile conduse de SUA ce acționează în Afganistan și Irak. Cu fiecare nou atac terorist, statele care se consideră victime inocente au fost încurajate să intervină unele în afacerile interne ale altora – uneori chiar preemptiv.

Preemptiunea, dezarmarea statelor despre care se presupune că dețin arme de distrugere în masă, schimbarea de regim, umanitarismul și răspândirea democrației au fost invocate ca justificări publice pentru aceste intervenții, deși criticii au atras atenția asupra considerentelor geostrategice ascunse. Multe state, precum China, Israel și Rusia au folosit și ele acoperirea oferită de „războiul împotriva terorismului” pentru a-și rezolva problemele interne cu secesioniștii, dizidenții și cei care opuneau rezistență în teritoriile ocupate. Altele par să fie victime ale „efectului de bumerang”, suferind consecințe dezastruoase și neprevăzute ale unor acțiuni anterioare de politică externă. Independent de motivele reale ale acestor intervenții, ironia guvernelor conservatoare din punct de vedere social dar neoliberale din punct de vedere economic, care extind competențele și dimensiunile statului, nu ar trebui să mai fie ignorată (Johnson 2002).

Revenirea statului cu competențe extinse este poate un răspuns deloc surprinzător la apelurile din partea comunității pentru protecție împotriva terorismului non-statal. Când cetățenii unui stat cer ajutor medical de urgență, cum au făcut multe victime ale bombardamentului din Bali din octombrie 2002, nu are niciun sens să se creadă că forțele pieței ar putea ajuta cu ceva. Iar cei responsabili pentru atacuri precum atrocitățile de la școala din Beslan din septembrie 2004 nu pot fi prinși, dezarmați și condamnați de companii transnaționale private. Chiar dacă statul nu mai este pregătit să apere propriii cetățeni de vicisitudinile economiei mondiale, se așteaptă încă de la el să fi apere de amenințarea teroristă. Numai statul poate rezolva aceste probleme sau multe altele, precum „protecția granițelor” și criminalitatea transnațională. Nu există soluții bazate pe piață la pericolele cauzate de ceea ce pare a fi ultimul capitol din revolta împotriva Occidentului.

Încă de la sfârșitul Războiului Rece, realiști precum Kenneth Waltz au argumentat că în absența unor presiuni contrare eficiente, este probabil că Statele Unite vor îmbrățișa unilateralismul în încercarea de a-și apăra interesele de politică externă și se vor baza pe puterea militară pentru a-și pune în aplicare viziunea asupra unei noi ordini mondiale. „Războiul împotriva terorii” pare să fi schimbat puține lucruri în acest sens. Aceste evenimente nu au făcut altceva decât să consolideze o tendință despre care unii liberali au crezut sau sperat că trecuse.

Istoricul marxist Eric Hobsbawm a observat că „elementul de bază pentru a înțelege situația prezentă este că atentatele de la 11 Septembrie nu au amenințat în mod real SUA. A fost o tragedie umană teribilă care a umilit Statele Unite, dar nu le-a slăbit în niciun fel. Trei, patru sau cinci atacuri nu vor modifica poziția Statelor Unite sau puterea lor în lume” (Hobsbawm 2002).

Acest punct de vedere este similar cu teza lui Waltz conform căreia problema terorismului nu afectează continuitatea politicii internaționale. „Deși teroriștii pot fi teribil de deranjați”, spune Waltz, „aceștia nu prea pot amenința Țesutul unei societăți sau securitatea statului... Terorismul nu schimbă datul de bază al politicii internaționale – marele dezechilibru al balanței puterii mondiale” în favoarea Statelor Unite. „În schimb, efectul lui 11 Septembrie a fost întărirea puterii americane și extinderea prezenței sale militare în lume” (Waltz 2002: 348-53). S-a zis cu sfârșitul statului-națiune.

Realității din SUA au fost cei care au condus opoziția intelectuală împotriva atacului Washingtonului în Irak în martie 2003, argumentând că Saddam Hussein ar fi putut fi îngrădit cu succes, fiind împiedicat de a folosi armele de distrugere în masă împotriva Occidentului, datorită consecințelor pe care aceste acțiuni le-ar fi putut avea pentru el, și că din motive similare el nu putea risca să transmită aceste arme – dacă le deținea într-adevăr – către grupuri precum Al-Qaeda. La fel ca în timpul „celui de-al doilea Război Rece”, realiștii s-au găsit într-o poziție neobișnuită, fiind la limitele dizidenței decente în dezbaterile privind războiul din Irak, ca o consecință a influenței celor incorect numiți neoconservatori, al căror liberalism etalat a susținut administrația lui George W. Bush (Mearsheimer și Walt 2002).

Concluzie

La începutul acestui capitol am argumentat că liberalismul a fost o abordare din interior spre exterior a relațiilor internaționale, deoarece liberalii sunt în favoarea unei lumi în care endogenul determină exogenul. Intenția lor este de a extinde legitimitatea aranjamentelor politice interne din statele

democratice către relațiile dintre toate statele-națiune. Cu alte cuvinte, liberalii cred că societatea democratică, în care libertățile civile sunt protejate iar relațiile de piață au prioritate, poate avea o analogie internațională sub forma unei ordini globale pacifice. Piața liberă internă își are echivalentul în economia mondială globalizată, deschisă. Dezbaterile parlamentare și responsabilitatea sunt reproduse în foruri internaționale precum ONU. Iar protecția legală a drepturilor civile în cadrul democrațiilor liberale se extinde la promovarea drepturilor omului peste tot în lume. Odată cu colapsul comunismului ca ordine politică și economică alternativă, potențialul de continuitate între intern și internațional a devenit mai mare decât în orice altă perioadă anterioară.

Fukuyama avea dreptate să fie optimist. Răspândirea democrațiilor liberale și a zonei de pace a fost o evoluție încurajatoare, la fel ca și înțelegerea, de către state, că liberul schimb este mai strâns corelat cu succesul economic decât cucerirea teritorială. Numărul de guverne civile este în creștere față de cel al guvernelor militare și există semne că anumite considerente etice și ideile de justiție umană își au un loc permanent pe agenda diplomatică. Colapsul marxismului ca ordine politică alternativă legitimă înlătură o barieră substanțială în calea răspândirii democrațiilor liberale și este neîndoiește că marile puteri sunt acum mult mai puțin înclinate să folosească forța pentru a-și rezolva diferendele politice. Se pare că democrațiile liberale sunt într-un proces de construcție a unei păci separate.

Globalizarea economiei mondiale înseamnă că mai sunt puține obstacole în calea comerțului internațional. Liberalii doresc să elimine influența statului în relațiile comerciale dintre firme și dintre indivizi, iar declinul suveranității economice naționale este un semn că influența corupătoare a statului se diminuează rapid. Companiile transnaționale și piețele de capital exercită o influență semnificativă asupra formei economiei mondiale, omogenizând în același timp economiile politice ale tuturor statelor membre ale comunității internaționale.

Globalizarea a subminat statul-națiune în alte moduri decât și-ar dorit liberalii. Capacitatea fiecărui stat de a dirija loialitățile cetățenilor săi a fost diminuată prin creșterea conștientizării de către populație a problemelor care se confruntă întreaga specie umană. Statul nu-și poate împiedica cetățenii să se orienteze către o întreagă gamă de agenți subnaționali și transnaționali capabili să le asigure identitățile politice și să le promoveze obiectivele. Suveranitatea mai este o protecție automată împotriva interferenței externe numită „interventă umanitară”. Iar procesul de luare a deciziei într-o serie întreagă de probleme, de mediu, de economie și de securitate a devenit internaționalizat, făcând administrațiile naționale să fie deseori mai puțin importante decât cooperarea politică transnațională.

În ciuda acestor importante modificări, există și contratendințe

pot fi identificate. Realistii ar susține că liberalii, precum Ohmae, s-au grăbit când au anunțat decesul statului-națiune. Ei le-ar putea reaminti entuziaștilor favorabili globalizării ca formă preferată a comunității politice că statul-națiune nu are încă niciun rival serios. În prezent, în lume există peste 200 de state-națiune care-și afirmă independența politică.

Realistii citează un număr de competențe importante reținute de stat în ciuda globalizării, inclusiv monopolul asupra armelor de război și al utilizării lor legitime și dreptul lor unic de a percepe impozite. Ei ar susține că numai statul-națiune poate încă întruni loialitățile politice ale cetățenilor săi sau judeca disputele dintre ei. Și, în sfârșit, numai statul-națiune are autoritatea exclusivă de a angaja întreaga comunitate față de legislația internațională.

Ei ar pune la îndoială gradul în globalizarea de astăzi este un fenomen fără precedent, citând secolul al XIX-lea ca o perioadă în care au existat niveluri similare de interdependență economică. Ei ar sublinia de asemenea numărul din ce în ce mai mare de state care refuză argumentul conform căruia modernitatea occidentală este universal valabilă sau că punctul terminus al dezvoltării politice este întotdeauna democrația liberal-capitalistă. Mai recent, realistii au subliniat extinderea puterii și a competențelor statului ca rezultat al ultimului val al militantismului islamic anti-occidental – o răsturnare semnificativă pentru liberalii care anticipaseră declinul iminent al statului-națiune în viața modernă. Islamismul este o provocare directă la ipotezele liberale privind finalitatea economiei și a politicii într-un consens capitalist liberal.

Provocările neprevăzute de acest fel au surprins liberalismul nepregătit, suscitând întrebarea dacă drumul liniar al ameliorării condiției umane este atât de direct și de inexorabil pe cât crezuseră ei nu cu mulți ani în urmă.

Traducere de
Alexandra BOGDANOVICI
Ruxandra IVAN

